STRUČNÉ DĚJINY MĚSTA TŘEBÍČE.

Napsal VILÉM NIKODEM.

S mnoha illustracemi a plánem města Třebíče.

II. vydání.



Starobylý Svobodův dům na náměsti v Třebíči. Prof. Kozlanským r. 1903 obnovená freska.

V TŘEBÍČI 1911.
Nakladatel JINDŘICH LORENZ, knihkupec.

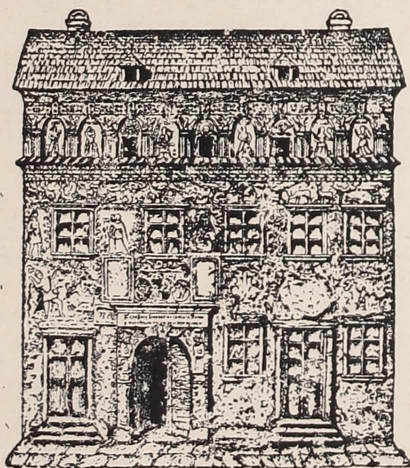
Cena a -3K80h.

STRUČNÉ DĚJINY MĚSTA TŘEBÍČE.

NAPSAL

VILÉM NIKODEM.

S MNOHA ILLUSTRACEMI A PLÁNEM MĚSTA TŘEBÍČE.



ČERNÝ DŮM NA NÁMĚSTÍ V TŘEBÍČI Z R. 1619.

V TŘEBÍČI 1911.
Nakladatel JINDŘICH LORENZ, knihkupec.



Třebíč vynořuje se ze šera minulosti již ve starých pověstech českých z první polovice X. století. Stávalť prý tu dle Hájkovy kroniky hrad „Dřevíč“, tak nazvaný podle místa, „kde mnoho dřeva bylo“ a sice již za dob Boleslava knížete. Za toho když „Morava jest oblúpena“, dobylo prý vojsko české i hradu a přivezlo z něho mnoho stříbra, jaké „jsú Moravané, zbivše Čechy“, na dolech kolem Německého Brodu pobrali.

Nehledě k těmto bájím vychází nám však světlo dějinné o Třebíči v onom roce 1101, kdy údělná knížata moravská Oldřich a Litolt založili zde klášter řehole sv. Benedikta „ku poctivosti Boží a nejslavnější Bohorodičky Panny Marie“ a sice při onom pohádkovitém hradu Dřevíči, který byl patrně jenom nějakou menší

dřevěnou tvrzí zemanskou, spíše dvorem nežli hradem rodu Třebekova.[1])

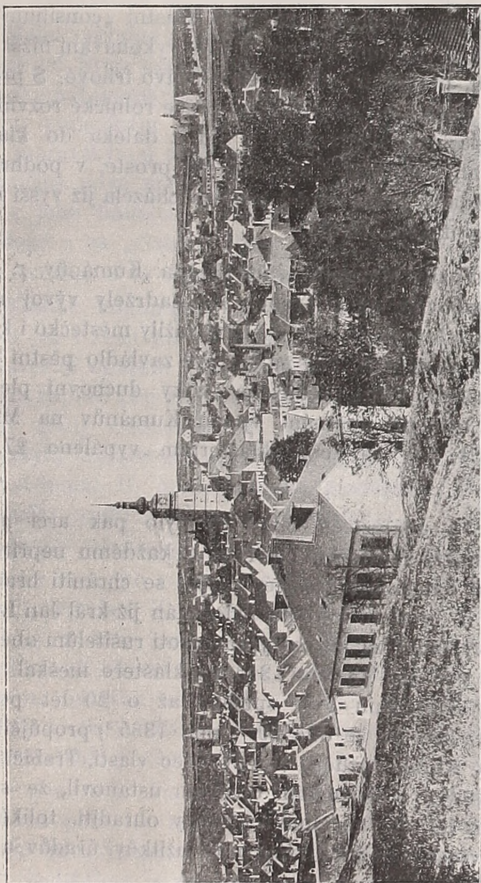
Hrádek či dvůr tento měl kolem sebe asi velmi málo vzdělané země, a postavíme-li se v duchu do oněch dávných dob, musíme si tu představiti obraz krajiny, které se sotva ještě dotknula ruka civilisace. Pahorky, údolí a pláně pokrývaly tenkráte všude ještě pusté, pouze četnou zvěří oživené, sekerou netknuté hvozdy, v nichž bylo plno ložisk vlčích a medvědích. Ponurými lesy probíhala řeka, řítíc se v před rychlými peřejemi ve skalnatých roklinách, aneb líně bloudíc v bahniskách a močálech na širších místech údolí. Obyvatelův bylo tu řídko a po sporu, panenské půdě pralesův bylo třeba pilných rukou a důmyslných hlav kolonisatorů.

Mniši sv. Benedikta provedli zde úkol svůj skvěle, jako na nesčetných místech jiných. Brzy po založení kláštera shromáždili tu množství lidí, hledajících snadnější výživu při bohatě nadané řeholi, v osmi létech po obdarování svém postavili nádhernou basiliku a zřídili tvrdé hradby kolem svého sídla, mýtili pilně lesy, zakládali nové osady, stavěli v nich kostely, neschůdnými hvozdy vedli silnice a cesty, neupravenou řeku upjali v pevné břehy a osadili vesele klapajícími mlýny, — nevlídná krajina zakvitla dýmem četných chat, zarojila se stády dobytka, zastkvěla se bujnou zelení polí a zahrad, zahlaholila velebnými zvuky zvonův . . .

Jako jinde u župních hradův zakládána podhradí, povstalo i pod hradbami kláštera „podklášteří“, původně asi ves, samému venkovskému hospodářství kláštera sloužící; — když pak rozmnožující se obyvatelstvo nemělo v podklášteří více místa, přešlo na břeh pravý, a to byl počátek vlastní Třebíče.

[1]) Kubeš, Dějiny Třebíčské 4.

Za dalších šedesát roků povolil Přemysl Otakar, když u opata Matěje I. na klášteře byl hostem, aby



Celkový pohled na Třebíč.

tato nová osada na pravém břehu Jihlavky byla pový-

šena za městečko, kteréž pak týž Matěj I. v r. 1277 nazývá již „civitas nostra“, a tudíž co osadu řádu vyššího ji označuje, jaká měla vlastní „consilium“ pro záležitosti administrativní a pro vykonávání nižší moci soudní, především ale důležité právo trhové. S právem tímto počala se neodvisle od práce rolnické rozvinovati řemesla; poněvadž zbožný lid z daleka do klášterů putoval, povstával i obchod; po prosté, v podhradích převládající práci zemědělské nadcházela již vyšší forma hospodářského života.

Vpády Mongolův z r. 1241 a Kumánův r. 1252 nedosahovaly až k Třebíči a nezadržely vývoj mladé osady, a teprve v r. 1281—1286 zažily městečko i klášter strastí válečných, kdy na Moravě zavládlo pěstní právo a loupeživí rytíři především statky duchovní plenili.[1]) Hůře bylo při opětném vpádu Kumánův na Moravu r. 1304, kdy na zboží klášterním vypáleno 27 osad a vsí.[2])

Po událostech takových bylo pak arci pochopitelno, že městečko otevřené a každému nepříteli na milost i nemilost vydané, chtělo se chrániti hradbami a že o dovolení k tomu byl žádán již král Jan Lucemburský, když za svých výprav proti rušitelům obecného míru v rocích 1312 a 1315 na klášteře meškal. Avšak tužby Třebíčanů byly splněny až o 20 let později: teprve listinou ze dne 29. srpna 1335[3]) propůjčil markrabě Karel, pozdější slavný Otec vlasti, Třebíči právo městské a s přivolením otcovým ustanovil, že se má do tří let silnými zdmi a příkopy ohraditi, tolikéž pak „ze všech a jednotlivých práv, užitkův, úřadův a usta-

---

[1]) Kubeš Děj. Tř. 56.
[2]) Vlastiv. mor. I. 149.
[3]) Originál listiny nalézá se v měst. archivu.

novení věčně radovati, a jich užívati, jakých užívá a ze kterých kterakkoliv město Znojmo se raduje".

Majíc výhodnou polohu na důležité cestě zemské, vedoucí od Brna údolím Oslavy a Jihlavky přes Ždár průsmykem Libočským k žírným krajům Polabí a jsouc zároveň význačným středním bodem mezi bohatším jihem moravským a drsným krajem na úpatí Žďárských hor, počíná nové město odtud slynouti velikými trhy, vzrůstá jeho lidnatost, shromažďují se v něm četní řemeslníci a za „zlatého věku" markraběte Jana Jindřicha nalézá se na nejslibnějším stupni svého rozvoje.

Klášter imponuje v té době rovněž významem a mocí jak v zemi tak i v organisaci církevní. Papežské bully svěřují opatům jeho svolávání a vedení provinciálních kapitul pro řád benediktinský, titéž opaté zastávají úřady rozsudích ve sporech mezi kláštery a světským duchovenstvem, roku 1352 vyznamenává papež Kliment II. opata Adama povolením, aby při bohoslužbě nositi směl prsten a berlu.

Avšak již smrtí Karla IV. nastává obrat; po největším rozkvětu počíná klášter náhle a téměř bez přechodu upadati. Za opata Víta drobí se a ztenčuje velkolepá nadace zakladatelův, konvent odprodává napřed menši nápravy, potom i větší statky, a za opata Ignáce na počátku věku XV. jest bída na klášteře již tak veliká, že i stříbro kostelní berou Kutnohorští a Jihlavští židé v zástavu.[1])

Vojny mezi markrabětem Jodokem a bratrem jeho Prokopem na rozhraní XIV. a XV. dokonávají zhoubné dílo. Spojenci Prokopovi, Hynek Jevišovický, zvaný Suchý Čert, a zejmena Jan z Lamberka, příjmím Sokol, který na své tvrzi u Březníka jest městu i klá-

---

[1]) Kubeš, Děj. Tř. 84. 91, 92.

šteru velmi nevítaným sousedem, pustoší mezi r. 1403-05 opětně statky klášterní, ba i samé město.[1])

Klid po neblahé válce občanské nastalý (r. 1412) netrvá dlouho, a počínající epopeje husitská přináší bouře ještě hroznější.

Jestliže bojovný opat Beneš z Lomnice s many klášterními olomouckého biskupa Jana Železného na veškerých jeho polních taženích proti moravským Husitům vytrvale sledoval, a město taktéž pevně strany Sigmundovy se drželo, staly se nezbytnými repressalie strany druhé. Nejprve byly zle popleněny statky klášterní od Žižky r. 1423 a horšímu osudu ušly město a klášter jenom proto, poněvadž slepý vojvoda na svém rychlém pochodu do Rakous nechtěl se zdržovati jejich obléháním. Avšak v r. 1424 opanovali Sirotci a Táboři město i klášter, ač není známo, zdali smlouvou čili násilím. Posádka, jíž tu zanechali, podnikala výpady na všechny strany a hubila krajinu v šíř i dál mečem a ohněm v té míře, že německá města moravská podnikla proti ní zvláštní výpravu. Ta skončila vítěznou bitvou Husitův v otevřeném poli (3. října 1424) a se stejným nezdarem setkalo se tažení samého Sigmunda proti městu i klášteru, neboť hrozivý pochod Táborů od Jihlavy vyprostil obležené (v listopadu 1424).[2])

K čemu nemohla posádka táborská býti přinucena, to spravily události válečné na jiných stranách. Na jaře 1426 vpadly stotisícové armády křižácké do severních Čech, a když nastala nutnost, aby byly spojeny veškeré vojenské sbory české, mělo-li kruciátě býti odoláno, odešli Táboři z Třebíče dobrovolně, načež pak odvetné výpravy Husitův do Němec, Slezska a Uher zjednaly městu i klášteru oddech na dobu čtyř

---

[1]) Chlumecký, Regesten 152.

[2]) Kubeš, Děj. Tř. 112–114.

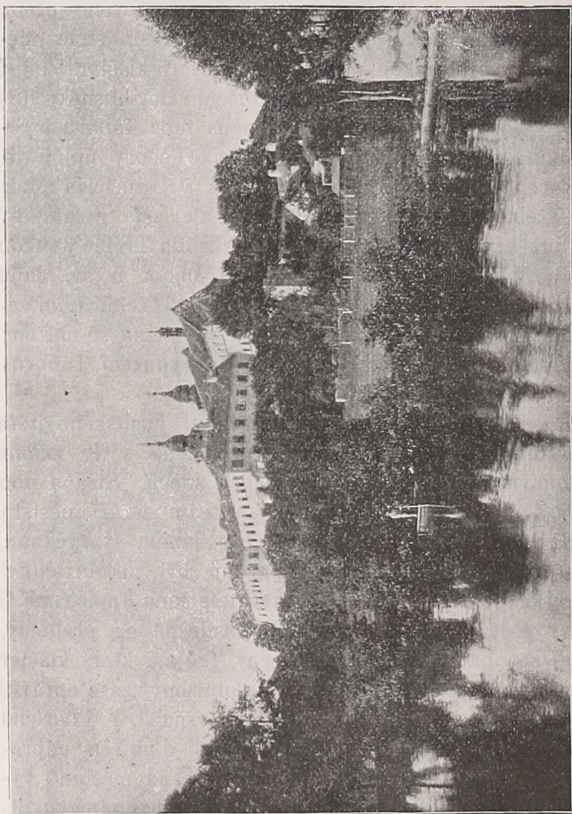
let. V roce 1430 zmocnil se však Prokop Veliký města podruhé, a zdá se, že se mu tenkráte měšťané, mezi nimiž bylo asi již mnoho četných přívrženců nového učení, dobrovolně a bez boje poddali. Za to zůstal silně opevněný a královskou posádkou opatřený klášter v moci Sigmundově až do samého zakončení válek husitských.[1]) Když bitvou u Lipan zlomena moc Táborů a Sirotků, držely se jejich posádky jako sbory úplně již ztracené nicméně ještě po celý rok v Ivančicích a zde v Třebíči. V květnu 1435 dobyl ale zeť Sigmundův Albrecht Ivančice útokem, a pak zůstala Třebíč v rukou Táborů již jenom na málo neděl, neboť o sv. Janu Křtiteli téhož roku obnovuje Albrecht Třebíčanům veškeré privileje, patrně v odměnu za to, že se mu buď po dobrovolném odchodu aneb po vypuzení Táborův poddali.[2])

Byla-li Třebíč na začátku hnutí husitského ještě městem výlučně katolickým, přivedena v to změna dlouhým pobytem Táborů v jejich zdech. Strana pod obojí nabyla tu značné půdy a sám farář městský Martin navázal přátelské styky s Janem Rokycanou, tak že teprve o více roků později byl získán církvi římské působením ohnivého kazatele Jana Kapistrána.[3])

Když konečně těžké bouře válečné se přehnaly, stal se opatem rázný a osvícený Trojan, který klášter pobořený a dluhy velikými zašlý a obtížený“ zase opraviti a hospodářství jeho lépe vésti se snažil.[4]) Pohříchu musel tím klášter uváděti do nových dluhů a odprodávati další značná zboží jeho. Také od měšťanů vypůjčil větší částky peněz[5]) a nastala tím vhodná chvíle,

[1]) Kubeš, Děj. Tř. 118—119.
[2]) Kubeš, Děj. Tř. 122.
[3]) » » » 127—130.
[4]) » » » 131.
[5]) » » » 139.

že by bylo město mohlo od upadávajícího kláštera získati různé statky ve svém okolí. Tím by se bylo



Zámek hrabat z Valdštýnů a Vartenbergů.

rázem postavilo do řady měst, jež sobě ze středověku zachovala a až do našich dob převedla velikolepé

majetky. A dalo se toho právě tenkráte snadno docíliti, když město za krátko po ukončení vojen domácích slynulo opět lidnatostí a bohatstvím, kdežto klášter se již zotaviti nemohl, a nejenom vzdálenější statky, nýbrž i vsi u samého města ležící, jako Kracovice, Ptáčov, Střížov, Čiměř, Sokolí, Chlum atd. odprodával.

Snad najde se vysvětlení pro takovou liknavost Třebíčanů ve skutečnosti, že asi v týž čas bylo úsilovně pracováno o opravení městských hradeb, za dob vojen husitských poškozených, a že stavěny kromě toho i zvláštní tvrze na Strážné hoře[1]) (nynějším „kostelíčku“) a na Hrádku, aby město v kotlině položené lépe bylo chráněno. Dílem tak velikým a nákladným vyčerpány zajisté veškeré síly měšťanstva a znemožněny podniky jiné, z nichž by město hospodářského prospěchu bylo doznalo. Za to ovšem nabrali měšťané z nových hradeb tolik sebevědomí, že se mezi roky 1453—1457[2]) při dané nějaké příležitosti vůbec osamostatniti chtěli, brány a věže směrem ke klášteru vojensky obsadili a opatovi poslušnost vypověděli. Teprvé po sprostředkování klášterních manů, a když opat slíbil, že „napraví, v čem proti nim měšťanům jest scesten“ zanechali sporu,[3]) bojíce se patrně samého zakročení a nemilosti krále Ladislava, od něhož právě v ony časy (1454)[4]) obdrželo město důležité právo mílové, dle kterého na míli cesty kolem jeho hradeb nikdo pivo vařiti a vystavovati nesměl. Tímto právem dosáhlo město jednu z nejcennějších svých výsad, která mu pak po celá století zabezpečovala pro průmysl pivovarnický výhradu produkce a odbytu piva pro dosti daleký obvod

[1]) Kubeš, Děj. Tř. 138.
[2]) Datum nelze přesně určiti, anoť schází v pramenech.
[3]) Kubeš, Manové klášt. Třeb. 21.
[4]) Listina v měst. archivu.

s vyloučením veškeré soutěže. Stejně významného obdarování dostalo se mu v r. 1464 [1]) od krále Jiřího na výhradný prodej soli, k jejímuž nakupování sem i z velmi vzdálených měst mnoho lidí přijíždělo, z čehož plynul značný výtěžek pro důchody městské.

Za doby Jiřího požívali asi utrakvisté v Třebíči plné náboženské svobody, ač není o tom zpráv, kde a kterak vykonávali svou bohoslužbu. Město bylo kromě toho národnosti vesměs české a tím jest vysvětleno, proč král Jiří měl v Třebíčanech na život a na smrt oddané, nadšené přívržence. Historikové doby té nazvali Uherské Hradiště nejvěrnějším městem Jiříkovým na Moravě, a Třebíč byla jím zajisté v míře ne menší. Avšak byla méně šťastna nežli Hradiště, věrnost dovedla sice spečetiti vřelou krví synů svých, leč klesla přemožena a zničena v rumy a popel v boji za otčinu a legitimního krále, kdežto Hradiště pokrylo se slávou a „mečem stalo se vítězem“, jak mu slavnostně vysvědčil nástupce Jiříkův....

Krvavou tvář vojny uzřela Třebíč po klidu téměř padesátiletém, když Matyáš Korvín spolčiv se s ligou katolickou, zadní voj armády české při zpátečním pochodu jejím z Dolních Rakous lehkou jízdou svou předstihl, a knížete Viktorina přinutil, aby se zadním vojem tím v klášteře Třebíčském se zavřel.

Korvín přivedl před Třebíč přes 10.000 jezdců,[2]) jádro armády jeho tvořily však ony slavné roty bratrské, které po tolik let šířily hrůzu jmena českého v horních Uhrách, a vedl je proti vlastním krajanům týž Jan Jiskra z Brandejsa, který rodu Korvínovu býval dříve úhlavním nepřítelem.

---

[1]) Listina v měst. archivu.
[2]) Kubeš, Děj. Třeb. 158.

Že by se bylo město i po zřízení tvrzí na Hrádku a Strážné hoře pořád jenom málo pevné mohlo udržeti proti armádě tak mohutné a velikými děly vyzbrojené, na to nebylo lze mysliti. Spása jeho mohla býti pouze v poddání se Korvínovi, a snad by byl potom klášter spojencům lépe a déle vzdoroval. Leč předkové naši nechtěli zanechati obrany města svého proti cizincům do země vpadlým, jako ji snad otcové jejich byli zanechali ve vojnách husitských proti vojskům téže krve a téhož jazyka, a odhodlali se vzdorovati mocnému nepříteli za hradbami, jež se všech téměř stran ovládal stoupající terén, — ve svaté oběti za domov chtěli nastaviti prsa tam, kde nestačovaly příkopy a bašty...

Tvrz na Hrádku, řeka a opevněný klášter kryly sice město, ač ne úplně, se strany severní, a se strany západní potok Stařecký, jenž tenkráte asi ležel hluboko pod hradbami a jehož voda se asi pomocí stavidel vzedmouti dala. Avšak předměstí, zejména Stařečka s domy v ty doby zajisté ještě dřevěnými byla obraně na závadu, poněvadž při jejich zapálení mohl oheň do vlastního opevněného města snadno přelétnouti, jako se to také skutečně dle kroniky Střelkovy i stalo. Jižní strana města nebyla již dostatečně chráněna, poněvadž tvrz na Strážné hoře, posunutá kromě všeho poměru daleko od hradeb, zanechávala velikou mezeru mezi sebou a rybníkem Jordánem, který se táhl od nynějšího parku před gymnasiem až do zahrad při nedávno otevřené ulici Jungmannově. Ale pravou slabinou města byla především jeho strana východní, neboť po rovné ploše dolního Jejkova mohl nepřítel snadno a bez překážky pošinovati své náspy, nasazovati na nich střelbu a bořiti z blízka hradby. Právě také s této strany bylo město po třídenních prudkých útocích, a když Korvín,

patrně již po opanování obou tvrzí na Strážné hoře a na Hrádku, „z velikých děl mosazných zeď rozbořiti kázal," v nešťastný den 14. května 1468 při západu slunce vzato, a pak nastaly v něm hrůzy, jaké znala jenom surová doba tehdejšího válčení.

Měšťané sice ohlašovali bílým praporem na věži vyvěšeným, že se vzdávají, avšak toho nepřátelé již nedbali, bili všechno živé, zapalovali domy, kterých oheň z předměstí zanesený ještě ušetřil, obrance zaháněli zpět do bašt a věží, lidi bezbranné do hořících domů a zkazili město dle samého svědectví Korvínova „tím nepředvídaným požárem" (!) do samého kořene.[1])

Větší část vojska českého, které kníže Viktorin k hájení města ustanovil, spasila se sice po těžkém boji pouličním branou „protilehlou" (tedy Stařeckou) ústupem na klášter, aby však osudný den skončil úplnou pohromou, prolomil se pod tíží odjíždějících vozů most nad řekou, čímž ztracena všecka spíže, a pak bylo již zřejmo, že i obrana kláštera skončiti musí poddáním se Korvínovi, jestliže od krále pomoc nepřijde.

Jiří staral se sice všemožně o zachránění kláštera a vyslal za tím cílem do Třebíče dva sbory pomocné; poněvadž mu ale hrozily současně výpravy křižácké ze Slezska a Lužice, nemohl je vypraviti v takové síle, aby rozhodnou bitvou potřeli Korvína a vyprostili klášter. Sváděny tudíž kolem města jenom menší potyčky, avšak bez příznivého výsledku pro vojska česká, neboť roty bratrské řídící se taktikou husitskou udržovaly rovnováhu v manevrování s pěchotou a vozy, a uherská četná jízda ochromovala každý rozhodnější pohyb svých soupeřů. Postavení vojsk utvořilo se naposledy tak, že armáda Korvínova

---

[1]) Kubeš: Děj. Třeb. 166.



Vnitřek basiliky sv. Prokopa v Třebíči.

měla obsazeno prostranství mezi Tejnem a Hrádkem, a svírala kromě toho trojitými ploty a baštami klášter se všech stran, — jeden sbor český stál u řeky poblíže nynějšího Churavého mlýna, druhý na Strážné hoře.

Když obležení kláštera již na čtvrtý týden se protahovalo, počal zavřené tam veliké množství lidí sužovati krutý hlad a více ještě žízeň, neboť nalézalo prý se tam téměř 4000 mužů, žen a dětí,[1]) což zdá se býti téměř k víře nepodobno i když připustíme, že klášter třeba o polovici větší plochu zabíral nežli nynější zámek. Naprosto zoufalou stala se situace, když nastávaly svátky svatodušní. Tu odhodlal se kníže Viktorin k bohatýrskému činu, jednomu z nejslavnějších, jakými se honosí válečné děje české. Ve psaní napíchnutém na šíp, který pak z dalekonosné kuše až na severní svahy Strážné hory byl vystřelen, oznámil českému vojsku tam tábořícímu, že se v noci s neděle na pondělí svatodušní (z 5. na 6. června) pokusí o protlučení táborem uherským, a když podle úmluvy ve psaní zjednané počal sbor ze Strážné hory směrem k řece chystati líčený útok, proveden z kláštera ve třech tlupách skvělý výpad. První a druhá, v nichž byl i kníže Viktorin a květ rytířstva českého, rozštípily jako klínem ležení Korvínovo na Hrádku a dostihly po značných ztrátách šťastně vozové hradby vojska českého při řece u Churavého mlýna; — tlupa třetí již z předu obětovaná a zahynutí posvěcená, nemohla ovšem jinak, nežli vrátiti se zase na klášter.[2])

[1]) Kubeš: Děj. Třeb. 168.

[2]) Po náhledu V. V. Tomka, který v letech 80tých schválně do Třebíče zajel, aby polohu města a kláštera seznal, šel výpad oněch dvou tlup, které z obležení unikly, z nynějšího panského dvora za zámkem směrem k židov-

O tři dny později daly se oba spojené sbory české na zpáteční cestu k Polné, patrně po levém břehu Jihlavky přes Pocoucov na severozápad a klášter ponechán již neodvratnému osudu.

Nemajíce odnikud naději na spásu, souženi střelbou z děl, trápeni hladem a žízní poddali se pak obležení s hejtmanem svým Václavem Vlčkem z Čenkova v den 15. června 1468 taktéž Matyáši, když jim povolil svobodný odchod s polovicí zbraní a zbylých ještě koní, — a tím byla nejslavnější, ovšem ale i nejžalostnější epocha Třebíčských dějin ukončena.

Korvín zdržel se potom v Třebíči již jenom do 20. června; nenalézaje ve spustošeném okolí ani potravin, ani píce pro koně, dal se na pochod k Brnu. Po hlomozu válečném nastal mrtvý klid hřbitova v městě do základů vyvráceném, i na klášteře „střelbou pokaženém a z větší části rozbořeném". Zejména město prý zpustlo tak, že trním, kopřivami a travou zarůstalo, a že vlci vyli po jeho zříceninách, jakož na paměť toho zpustošení býval až do let 70tých XVIII. století vídán za hlavním oltářem kostela sv. Martinského obraz, kterak vlk v pustém kostele tom kozu dáví.

Korvín hospodařil zle se statky klášterními, ačkoliv při začátku vojny s králem Jiřím za ochránce církve katolické se vydával. Rozprodávaje aneb dávaje v zástavu „ty vsi a to zboží, kteréž od starodávna jsú příslušely ke klášteru Třebíčskému", prohlašoval sice jakoby na omluvu svou, že prý týž klášter

---

skému hřbitovu dolů do údolí Tejnského, odtud vzhůru kolem tak zvané «troubky» a po rolích tratě Novoměstské až do žlíbku naproti Papírně, z něhož pak vybočili vypadlí houfcové k řece a byli přijati do vozové hradby české. Správnost toho názoru by potvrzovaly četné nálezy prastarých koster na stráních a vysočinách kolem «troubky».

„v této křesťanské válce mečem na nepřátelích velikými a značnými náklady dobyl a opanoval", přisliboval také, že buď on sám, aneb „budúcí králové Češčí a markrabie Moravští" zase vyplatí, co bylo zastaveno,[1]) avšak o opětné zřízení zničeného kláštera se nestaral, a zastavené statky jeho nevyplatil ani po zavření míru olomouckého v roce 1478, jehož jeden odstavec ustanovoval, že klášter Třebíčský se vším zbožím řeholi sv. Benedikta má býti vrácen.

Naopak upsal r. 1480 zbývající ještě statky klášterní bratřím Jaroslavu a Vaňkovi z Lomnice, a tito zástavní páni trpěli pak mnichy na klášteře již jenom jako obtížné žebráky.

V držení rodu Lomnického zůstala Třebíč až do r. 1490., kdy spadla zpět na krále Vladislava Jagajlovce. Avšak i ten ji ihned zase zastavil, ač o 7 let dříve, když v Praze panoval mor, po několik měsíců na klášteře co host meškal,[2]) a tudíž trapné postavení mnichů proti zástavním pánům z vlastní zkušenosti znal; — listy ze dne 15. prosince 1490 a 25. srpna 1491 odevzdal zboží klášterní „s městem, s many, se zbožím Měřínským, s rybníky, s lesy, s řekami, s potoky, s mlýny a se všemi jinými požitky" Vilémovi z Pernštejna, který měl i veškeré zastavené statky klášterské vyplatiti, a do těch dob je držeti, až by zástava byla vrácena.[3]) Zatím počalo se mezi roky 1475 a 1480 pozvedati město z rumovišť a zřícenin, když válka již jenom dle jména byla vedena a přerušovala ji stále dlouhá příměří. „Světská vrchnost", — zástavní páni z Lomnice, chtěli je stavěti na Hrádku v poloze pevnější, „avšak znamenajíc stavení dobré

[1]) Dvorský, listinář Pernštejnský I. 187.
[2]) Hájek, Kronika česká LXII. 956.
[3]) Dvorský listinář Pernšt. I. 393., 394.

od kamene kostela a věže, že by se opraviti a zase vzdělati mohlo, ano, že i lepšího pohodlí měšťané i hosté při veliké silnici, která tudy jde, při vodě jsouc, užijou, na prvním místě stavěti poručila.[1])

Hospodářské ohledy podržely tudíž vrch nad vojenskými a ačkoliv zřízeny kolem vnitřního města znovu hradby, považovala se Třebíč stále již za město otevřené. Pakliže Střelka praví, že se „stavělo na prvním místě“ jest asi nepochybno, že se stavitelé drželi původního plánu, tak že nám aspoň nynější vnitřní město poskytuje týž obraz, jako za dob Jiříkových a Korvínových.

Vrátivše se do města staří obyvatelé jeho, přinesli s sebou, což zvláště jest pozoruhodno a zmínky zasluhuje, originály veškerých svých privilejí, kteréž z krvavé řeže a z dýmů požárů v r. 1468 zachránili; — avšak moc šlechty byla za slabé vlády Vladislavovy již příliš veliká, než aby byla Třebíč mohla ještě kdy dosáhnouti prerogativ města královského, na jaké mu dávalo nárok obdarování Karlovo; — po svém znovuzřízení stalo se již pro všechny časy městem poddaným, napřed naproti zástavním pánům a později ještě více, když je získali pánové „dědiční“.

V poměr ten vpravili se ostatně měšťané bez váhání, alespoň praví o tom Střelka, že město „pod tak dobrou vrchností, jí předně všelikou poddanost a poslušnost zachovávaje, se stavělo a rynk i ulice sobě rozšiřovalo“. „Poddanost a poslušnost“ jim také asi dobře prospívala, neboť vypravuje dále týž kronikář, že „řemeslníků všelijakých přibývalo a že měšťané i domy hostinské ku pohodlí pocestných všemi potřebami postavili, tak aby J. M. C., králové, knížata, páni,

[1]) Střelkova Kronika.



biskupové, což každého roku mnoho tady jedou,[1]) odpočinutí míti mohli, skrze což a svou poddanost oni měšťané slovo obdrželi a z řemesel a handlův bohatli".

Mezi řemesly povzneslo se především soukenictví, pro jehož mistry byl již v roce 1494 zřízen cechovní řád[2]) a kteréž odtud téměř po půlčtvrta století bylo skutečným životním nervem města.

Pokud drželi Třebíč katoličtí páni z Lomnice, bylo asi i obyvatelstvo většinou katolické, při nejmenším zůstával kostel sv. Martinský věnován katolické bohoslužbě. Utrakvisté nesměli tenkráte dle slov Střelkových víru svou veřejně vyznávati, tak že „jinam tajně ke kněžím, kteří pod obojí sloužili, chodili, a oni kněží zase je navštěvovali a dítky jim po domích křtili". Za Viléma z Pernštejna obdrželi však vyznavači pod obojí povolení, že sobě mohli zříditi na Podklášteří kostelík, jemuž se říkalo „Očistec"[3]) (asi r. 1495), a touž dobou objevili se tu i čeští bratří, kteří první svou modlitebnu měli dle živých dosud tradicí na Horce.[4]) Ti dle Střelky „bez těžkostí nemalých nebyli", zvláště když za hejtmana zemského Jana z Lomnice byl vydán královský mandát proti „pikhartům" a nastalo kruté pronásledování bratří po celé zemi. Zde v Třebíči chránil je nicméně Vilém z Pernštejna před nejhorším útiskem, tak že nedošlo k jejich vy-

---

[1]) Přes Třebíč vedly tenkráte hlavní cesty, jedna z Prahy do Vídně, druhá z Prahy přes Brno a Uh. Brod do Uher.

[2]) Řádová kniha tovaryšů soukenických, memoriál z roku 1645.

[3]) Nynější mlýn Pohankův, folie 478/I purkrechtu Třebíčského.

[4]) Dům Jelinkův čís. 63/14 v Hanělově ulici.



Bývalá městská škola a vídeňská brána.

*

puzení ani v r. 1497, 1509 a 1510, kdy král Vladislav, velký to odpůrce Jednoty, v Třebíči meškal.[1])

Povzneslo-li se město za Viléma z Pernštejna značně po stránce hmotné, získal sobě syn jeho Jan stkvělou zásluhu o duševní povznesení měšťanstva, založením slavného literátského kůru,[2]) (v r. 1516) první toho druhu institucí v zemi, neboť literáti pěstovali nejenom ušlechtilý zpěv církevní, nýbrž vedli i pečlivý dozor nad školami, a město děkovalo kůru později za neobyčejný rozvoj školství svého, jaký ji na sklonku XVI. věku stavěl mezi nejpřednější střediska duševního života na Moravě.

Za vladaření domu Pernštejnského vzkvétala Třebíč vůbec neobyčejně, a dokazuje to mezi jiným i skutečnost, že sotva za padesát let po svém znovuzřízení jest již v držení manského statku Ptáčova. Když totiž v r. 1524 získává obec od Jana z Pernštejna louku „u dlouhého rybníka“ blíže Vladislavi, praví týž pan Jan, že ji kupují purkmistr a rada „k manství Ptáčovskému, kteréž oni Třebíčtí drží“ a jež v r. 1448 opat Trojan a konvent klášterní panoši Janu z Kožichovic byli prodali.[3])

Buď současně s Ptáčovem aneb o málo později byl k městu prodán i statek Kracovice, jejž koupili vladykové Kožichovičtí v roce 1440 od kláštera; a že se to státi mohlo, jest důkazem veliké přízně rodu Pernštejnského k městu, neboť za doby Jagajlovců šlechta nejenom nerada viděla, když nabývala města statků zapsaných do desk zemských, nýbrž chtěla z práva nabývání takového vylučovati dokonce i města královská. Snad by se bylo v dalším rozmnožování

---

[1]) Hájek, Kronika česká LXII 970. 989.

[2]) Zakládací listina v měst. archivu.

[3]) Listiny v městském archivu

jmění obecního pokračovalo, kdyby v roce 1525 nebyla nastala změna ve vrchnosti, když Jan z Pernštejna zboží třebíčské vyměnil za jiné statky s Arklebem Černohorským z Boskovic. Nastávaly v ten čas vůbec značné převraty, neboť o rok později nadešla po nešťastné bitvě u Moháče i změna v dynastii a pak dočkalo se také město velikých proměn v ohledu náboženském.

Do té doby žili na klášteře někteří staří mniši a konávala se tam každoročně veliká a slavná pouť k matce Boží. Přičiněním pana Arkleba však „zhynula a mniši také za něho dokonce vypleněni jsou, poněvadž on jich v klášteře chovati nechtěl“.[1]) To bylo ovšem čirým násilím a porušením smluv z míru olomouckého, mnichů se ale v pohnutých dobách za změny dynastie nikdo neujal, a tak zmizelo slavné sídlo synův sv. Benedikta na dobro z dějin (r. 1527). —

Po vyhnání mnichů následovala „proměna učitelův“ i ve městě, neboť když se tu netoliko „náboženství pod obojí rozmohlo“, nýbrž působením Jihlavského kazatele Pavla Speráta také učení Lutherovo šířiti počalo, „kněz římský, který při kostele děkanem byl, pryč do Jaroměřic se odebral, domnívaje se, že v tom, aby se vrátil, zase hledán bude“.[2]) — To jej však dle Střelky „zmejlilo, neboť Třebíčští s volí vrchnosti své kněze svého pod obojí se zpěvem a zvoněním do kostela uvedli, a od té chvíle více kněží římských v Třebíči nebylo“. — Ovšem jenom na necelé století; zrovna za 100 let převrátilo se opět koleso dějin a pak byli zase vypuzeni kněží evangeličtí a bratrští, ne pouze z Třebíče jako mniši benediktinští a děkan od svatého

[1]) Střelkova Kronika.
[2]) Střelkova Kronika.

Martina, nýbrž vůbec ven z vlasti na beznadějně hořké exilium . . .

Roku 1528 zemřel pan Arkleb, a nastoupil na jeho místo syn Jan Jetřich, jenž brzy po ujmutí panství k žádosti měšťanů vypověděl z města, městeček i vsí Židy, kteří tu snad již od samého založení kláštera a rozhodně před XIII. stoletím bydleli, pánům sousedům Třebíčským patrně již příliš bohatými se býti zdáli, a zejména soutěží svou co trhovníci se stávali nepohodlnými. Neměli býti na dále ani ve městě, ani na panství vůbec ke kupování domů, ani do podruží přijímáni a „prázdni byli všech trhů". — Ku provedení výhostu však nedošlo, neboť o 19 roků později bylo vypovídání obnovováno a zůstalo i potom bezvýsledným. V druhém roce vladaření pana Jetřicha, 1529 vypisovány veliké berně na zbrojení zemské, když sultán Soliman Vídeň obléhal a bylo se co báti vpádu Turků na Moravu, roku 1531 zuřil po jihozápadní Moravě mor, jímž asi i Třebíč byla navštívena.

Mezi roky 1530 a 1540 spadá i organisování dalších cechů ve městě, a sice r. 1530 řeznického, 1532 ševcovského, r. 1534 tkadlcovského, 1538 mlynářského,[1]) roku 1541 navštívila zemi zase morová rána, při nedostatku pramenů nelze však udati, zda-li i Třebíč postihla.

Roku 1545 hostil pan Jan Jetřich na klášteře, již zámkem nazývaném, císaře Ferdinanda I., jedoucího z Prahy do Vídně,[2]) ještě však roku příštího odevzdal panství Janu z Pernštejna, tak že Třebíč dostala se po přestávce 20leté zase svému starému pánu.

Jan z Pernštejna zván byl od svých současníků „Bohatý", poněvadž za něho dosáhla moc a sláva

---

[1]) Dle záznamů z listin cechovních v měst. archivu.
[2]) Slovník naučný IV., 427.

rodu jeho vrcholu, a říkalo se, že statky Pernštejnské jsou třikráte větší nežli majetek Rožmberský. Nicméně počalo se olbřímí jmění ono za Jana rozkládati následkem prý různých pochybených podniků spekulačních a pan Jan počal hromaditi na statcích nemalé dluhy. Také u Třebíčanů vypůjčil sobě 2000 zl — začež jim v r. 1547 vydal nejenom stvrzení o svobodě kšaftování a uzavírání smluv svatebních, nýbrž povolil i jisté svobody ohledně rybolovu a při pondělních frejuncích, kromě toho ustanovil též, které vsi na panství výhradně jenom Třebíčská piva bráti mají.[1])

O rok později zemřel a majetek jeho i po odprodeji různých statků pořád ještě obrovský, rozdělen mezi tři jeho syny tak, že prý každý z nich obdržel více nežli deset panství s celými sty vesnic.

Vratislavovi z Pernštejna, který při tom dělení Třebíč obdržel a byl u dvora císařského neobyčejně oblíben, propustil císař Ferdinand I. zboží Třebíčské, pořád ještě jako zástava benediktinského kláštera v deskách zemských formálně vedené, (v den sv. Filipa a Jakuba r. 1556) „za vlastní a dědičné",[2]) načež nový dědičný pán hned téhož roku ke dni svaté Trojice osoby z úřadu Třebíčského na Pardubice povolal, tam jim majestát na to, že je za dědičné dosáhl, ukazoval, a jich dle slov Střelkových „za to žádal, aby sumu půjčenou, jíž bylo II. M. r. jemu odpustili, že mu za dědičné zůstanou".[3]) (Totiž že jich jinému neprodá, což bývalo za oněch dob oblíbeným strašákem velmožů.)

---

[1]) Listina v měst. archivu.

[2]) Kubeš: «Prameny z dob pánů Osovských» 1.
« «Manové kláštera Třebíčského» 61.

[3]) Střelka — II. M. r. = shora psaných 2000 zl rénských.

Této opětné příležitosti, aby pro město za dobré půjčené peníze své získali další větší majetek pozemkový, neuměli měšťané zase použiti, nýbrž k žádosti pana vladaře to prostě „učinili a odpustili a on jim za to rybník Opatůvku na žádost jich dal,“[1]) kterýž ovšem dle tehdejší hodnoty peněz ani dvacátý díl té ceny neměl.

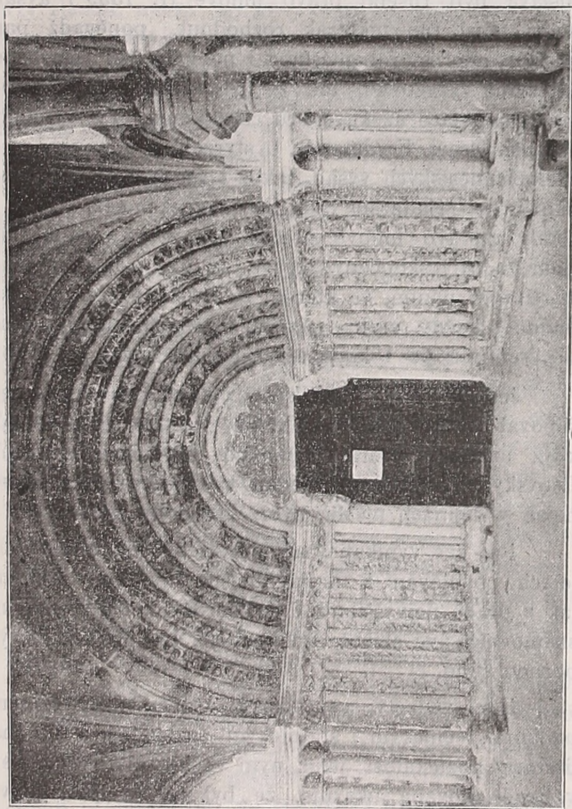
Ostatně pan Vratislav slibu daného nedodržel, a jsa pro svůj přes příliš nádherný život nucen, statky rozprodávati, dal zboží Třebíčské již příštího roku 1557 do prodeje. Tu pak „regenti páně z Pernštejna na též panství s mocí přijevše, zboží to po kusích prodávali a to panství roztrhali“. Hlavní díl se zámkem, Podklášteřím, s městem Třebíči a předměstími, farou, valchou, mlýnem a mýtem koupil Burian Osovský z Doubravice, leč některé dvory na blízku města získali různí členové drobné šlechty z okolí, čímž Třebíčanům ušla poslední příležitost, majetek obecní rozmnožiti. Město zůstalo pak již pro všechny příští časy přes všechen pozdější značný rozvoj hospodářský svého měšťanstva obcí poměrně chudou, která zlé doby XVII. a XVIII. věku mnohem hůře a bolestněji překonávala, nežli města většími državami pozemkovými vládnoucí, a která i ve století XIX. právě pro tuto svou chudobu dlouho nemohla plniti své úkoly osvětové a sociální. —

V Burianu Osovském získala Třebíč pána ne zrovna dobrého, třebas že Střelka ve své kronice velebí na něm „dobrotivost panskou“ a ty „nějaké přeměny,“ jež po ujmutí panství od něho povstaly, jakož i vzešlá z toho „soužení, pojezdy a outraty nemalé“ na nerozum měšťanův svádí. Pan Burian zřídil totiž bez ohledů na privilegie králův Ladislava a Jiřího na

---

[1]) Střelka; tolikéž listina v městském archivu.

zámku pivovar, (mimochodem řečeno v někdejší basilice klášterní, která tím úplně byla zpustošena), a chtěl



Portal basiliky sv. Prokopa v Třebíči.

pak vlastní pivo nejenom po vsích, nýbrž dokonce i ve městě vystavovati.

Zemský hejtman Zdeněk z Valdštejna sice rozhodl, že městu nemá ve smyslu privileje krále Ladislava býti rušeno právo mílové (r. 1559[1]) avšak spor nebyl tím nikterak rozhodnut, poněvadž pan Burian nepřestával měšťany i po výpovědi zemského hejtmana zkracovati, tak že bylo třeba v té věci vysílati deputace až ke dvoru císařskému. Ty vymohly sice na císaři Ferdinandu I. stvrzení a obnovení veškerých městských výsad, jakož i všech svobod a nadání z dob vladaření rodu Pernštejnského (r. 1560[2]); soudy a právo mílové přežily ale přece i pana Buriana, a byly skončeny teprve za dva roky po jeho smrti vyrovnáním, ve kterém se měšťané zavázali, že budou z každé várky ječného i pšeničného piva platiti vrchnosti po 1 kopě a 10 groších bílých (r. 1565).

Jestliže tedy začátek doby pánů Osovských nesliboval městu mnoho dobrého, změnilo se to ihned, když nastoupil v držení panství od roku 1568 Smil Osovský z Doubravice, jeden z nejstkvělejších zjevů nejen v dějinách města, nýbrž své doby vůbec.

Pro své vynikající schopnosti byl již v mladých letech povoláván k nejpřednějším úřadům v zemi a jak v úřadě nejvyššího sudího zemského, tak v jednání sněmovních i ve službě diplomatické byl platnou a výbornou silou.

Dle svědectví současníků vynikal neobyčejným nadáním řečnickým i státnickým rozhledem a značná literární pozůstalost jeho, nyní ve Františkově museu v Brně chovaná ukazuje, že byl též vřelým milovnikem svého jazyka a mužným obrancem práv a svobod zemských.

---

[1]) Listina v měst. archivu.
[2]) Listina v měst. archivu

Po otci převzal nemalé dluhy na panství,[1]) avšak moudrým a rozšafným hospodařením nejenom se jich brzy zhostil, nýbrž byl při své smrti počítán již mezi nejbohatší pány moravské.

Sám jsa horlivým vyznavačem učení bratrského, upravil zde hned v prvních letech svého vladaření bratřím beneficia pro sbor a jeho školu, (1572 a 1573)[2]) které potom byly řízeny věhlasnými učenci mistrem Eneášem Boleslavským „klenotem jednoty bratrské“, později pak rodákem zdejším Janem Hlavou, jedním z překladatelů slavné bible Kralické a učinily z Třebíče vedle Přerova a Ivančic nejpřednější středisko Jednoty.

Poněvadž na Moravě požívala Jednota na rozdíl od království za císaře Maxmiliána téměř nezkrácené svobody náboženské, organisovala se též moravská církev její obdivuhodně na četných synodách, nabývajíc v zemi vždy více půdy a množíc počet svých vyznavačů. Zde v Třebíči získali bratří začátkem let 70tých XVI. věku určitě asi většinu obyvatelstva; za to strana pod obojí, kteréž náležel kostel sv. Martina, přijala ponejvíce již nauky luteránské. Teprve po r. 1575 počala se obě vyznání spravovati společnou konfessí českou,[3]) která v jistých bodech přidržovala se Luthera, v jiných zase hověla názorům bratří.

Jakkoliv od věřících Jednoty bratrské požadoval se především evangelický prostý život, zdrženlivost veškeré nádhery a odříkání se zemských statků a ač bylo na synodách bratrských v první polovici XVI. století prohlašováno, že církevníci nemají se živiti kupectvím, hostinstvím a vůbec obchodní spekulací, stá–

---

[1]) List k Třebíčanům z r. 1574 v zemském archivu.
[2]) Kubeš, Prameny k dějepisu Třeb. 36.
[3]) Appendix Přemyslův ku kronice Střelkově.

vali se přece z bratří nejenom výborní řemeslníci, nýbrž i podnikaví obchodníci a město naše podává doklad k této skutečnosti dějinné.

Za největšího rozkvětu Jednoty v Třebíči povzneslo se tu soukenictví k výši, na jakou nikdy v dobách pozdějších nedospělo, vyráběla se tu sukna „jadrná Třebičská“ veliké jemnosti a obzvláště stkvělých barev, a ta vysílal cech pravidelně na mnoha vozech k trhům do Lince, odkud si pak prostřednictvím tamních kupců zjednával i přímé obchodní spojení s Augšpurkem a Norimberkem.[1])

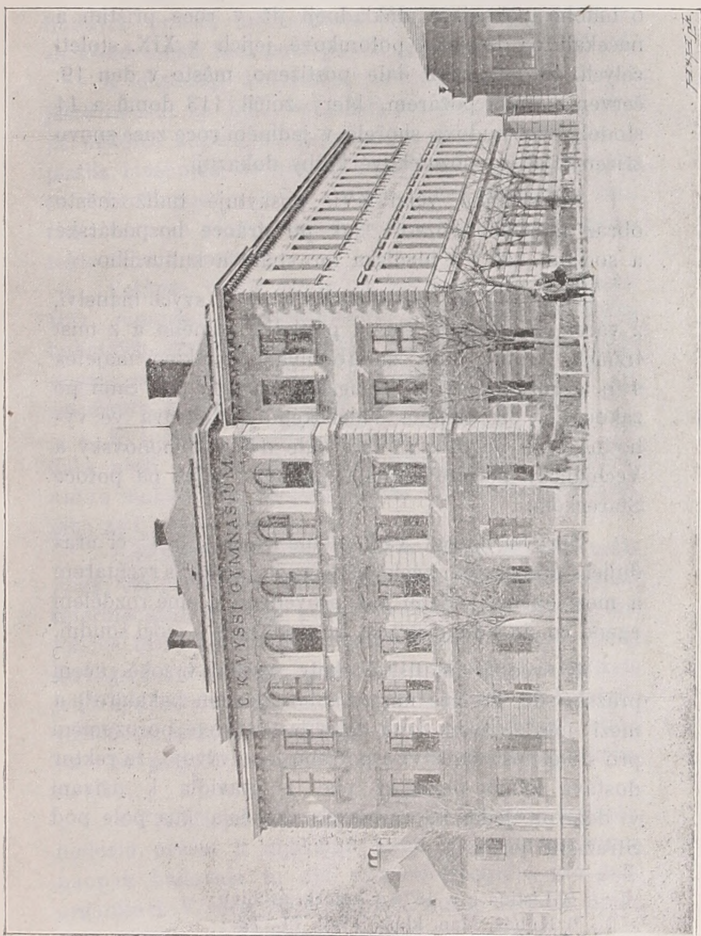
To všechno změnilo se ihned, když ve století příštím bratří šli do exilia. Na místo jemných suken krásných barev vyráběla se pak jenom prostá sukna pro výroční trhy do nejbližšího okolí, a export přes Linec do Říše byl úplně ztracen.

Vedle soukeníků a dříve již jmenovaných řemesel byli tu sorganisováni v posledních desítiletích XVI. věku ještě cechové: postřihačský, punčochářský, kloboučnický, bednářský, tesařský, zednický, pekařský, mydlářský, hrnčířský, kovářský a mečířský a mimo to pracovali tu i jednotliví jehláři, zlatníci, konváři a pasíři.

Veškeří tito cechové byli od pana Smila opatřeni artikulemi pro svou správu a mnohými cennými výsadami, měšťané z nejpřednějších rodův zaměstnávali se téměř výhradně řemesly a obchodem při velikých místních trzích, měšťané ve vnitřním městě kromě toho i výnosným várečnictvím, orbou pak jenom jako zaměstnáním zcela vedlejším, tak že město mělo ráz rozhodně průmyslový a všeobecný blahobyt rozšířil se tu v míře netušené. Když na příklad roku 1577

---

[1]) Pamětní kniha cechovní od r. 1572; fol 71./I. Třebíčského purkrechtu.



C. k. vyšší gymnasium v Třebíči.

shořela věž při kostele sv. Martina, zbudovali ji měšťané o mnoho pěkněji a důkladněji již v roce příštím a nečekali na to jako potomkové jejich v XIX. století celých 40 let, když dále postiženo město v den 19. července 1599 požárem, který zničil 113 domů a 14 stodol, byly budovy shořelé v jediném roce zase znovu zřízeny, jak to pozemkové knihy dokazují.

Na sklonku věku XVI. poskytuje tudíž město obraz mocného rozvoje, jak po stránce hospodářské a sociální, tak i s hlediska mravního a kulturního.

Obec má značné důchody z obou svých manství, z várek, z čepování vín, z poplatku solného a z míst tržních, kromě toho zaokrouhlila pozemkový majetek svůj grunty ze dvora Zámečku, který jí pan Smil po zakoupení od Šimona Vídenského z Ostrova ve výhodné ceně pustil[1]) a drží dále dvory Šimonovský a Vechjánský poblíže města,[2]) tolikéž i mlýn na potoce Stařeckém.

Správu obecní vede vedle rady „nové“ či úřadující s primátorem v čele ještě i rada „stará“ s rychtářem a mezi oběma radami jest provedeno účelné rozdělení agend co do administrace, hospodářství a moci soudní.

K vedení městské školy vysílá vysoké učení pražské do Třebíče mistry aneb alespoň bakaláře[3]) a mezi měšťanstvem oné doby jest takové porozumění pro důležitost školství a potřebu jeho vývoje, že rektor dostává mimo obyčejný plat z pravidla k užívání v doživotí jeden z várečních domů a kus pole pod Strážnou horou.[4])

---

[1]) Listina z r. 1574 v zemsk. archivu

[2]) Kubeš, Man. klášt. Třeb. 71., 72.

[3]) Jelínek Kronika měst. chlap. šk. 13.

[4]) Kalendář Sucheniův z r. 1644.

Ve škole bratrské, kterou vedli taktéž mistři svobodných umění, mělo město vyšší školu partikulární, ze které mohli žáci postupovati přímo na vysoké učení. K doplnění kulturního obrazu sluší na konci ještě uvésti, že bylo ve městě na sklonku XVI. věku již několik kupeckých krámů, že obec vydržovala a platila lazebníka, že byly tu troje lázně a jedna lékárna, že dobročinnosti veřejné sloužily špitál městský a bratrský a že se město zdobiti počalo i po stránce architektonické a umělecké.

Veškeré téměř domy na náměstí měly nádherné štíty, namnoze i sgrafittované, domy některých rodin bohatších sgrafitta po celých průčelích; radnici zbudovala obec po požáru v r. 1599 ve slohu české renaissance a okrášlila uvnitř bohatými freskami.[1])

K tomu-li se ještě připojí, že obyvatelstvo po déle nežli 120 let nepoznalo přímo útrap válečných, nutno století XVI. nazvati jednou z nejšťastnějších dob, jaké kdy město prožilo. —

Události věku XVII. měly se za to utvářiti zcela jinak. Již první jeho desítiletí vyplňují následkem protireformačních, dynastií podporovaných snah strany katolické těžké náboženské zmatky a spory v zemi, vpády Bočkajovců a roztržky mezi císařem Rudolfem a bratrem jeho arciknížetem Matyášem přivádějí na zemi svízele válečné a těžké boje náboženských a politických stran stále se přiostřují a hrozí konečnou všeobecnou katastrofou.

V Třebíči, jakožto majetku horlivého člena Jednoty, nedošlo ovšem k nijakému hnutí protireformačnímu, naopak budovala tu obě vyznání šťastně o své další organisaci. V roce 1604 obdrželo město od pana Smila

---

[1]) Zbytky fresk objeveny při bourání budovy po ohni z r. 1873.

právo na kollaturu, dle něhož mohla jeho representace sama dosazovati kněze ke kostelu sv. Martina, roku 1606 opraveny a doplněny artikule literátského kůru, roku 1607 konala se zde slavná synoda bratrská. — Při zámožnosti měšťanstva neuškodily městu přespříliš ani často opětované značné kontribuce válečné a důchod městský rozmnožen od pana Smila ještě v posledních letech jeho života novým zdrojem příjmů, když ponechal obci za malé odškodné vybírání mýtného a platu z pivních várek.

Krátce před svou smrtí hostil pan Smil na zámku po dvakráte císaře Matyáše (29. dubna a 19. listopadu 1612,[1]) avšak již dne 13. února 1613 „se zármutkem a pláčem všech věrných poddaných svých z toho světa vykročil“ — co poslední člen svého rodu a ve stáří ne příliš pokročilém, nicméně však šťasten jsa i v smrti, když nemusely již spatřiti oči jeho ohromného převratu, jakého se za krátko dožíti měl český svět.

Jako byl městu po celý život více přítelem a rádcem nežli pánem, prokázal mu i v hodině smrti veliké dobrodiní tím, že odškodnil ještě za svého živobytí s dědictvím „strejce svého erbovního“ pana Sedlnického z Choltic, který dle slov třetího kronikáře městského Suchenia, nad měšťany Třebíčskými „předčasně se potřásati strojil“, a že dal panství do desk zemských zapsati manželce své Kateřině, rozené z Valdštejna, která pak v těžkých časech tragedie pobělohorské byla městu netoliko rádkyní a těšitelkou, nýbrž i účinnou a štědrou pomocnicí.

Paní Kateřina provdala se roku 1614 za Karla ze Žerotína, který jak známo i v nejkritičtějších dobách povstání stavovského proti dynastii byl vždy věrným přívržencem domu císařského a Třebíčané zůstávali

[1]) Rypáček Paměti Sm. Os. 16

proto alespoň passivními pozorovateli událostí, neprohlašujíce se ani pro jednu ani pro druhou stranu. Že však se svými sympatiemi byli přece po boku stavův, ukázali, když Fridrich Falcký při své cestě na Moravu do Třebíče přijel a za nepřítomnosti panstva v Brně meškajícího dne 10. ledna 1620 byl na zámku noclehem.[1])

Podal prý mu tenkráte cech soukenický, jak o tom ve starých rodinách mistrovských až do nedávných dob živé tradice byly dochovány, jakožto důkaz o pokročilosti domácí práce darem dva kusy jemných suken barvy šarlatové a modré, a tehdejší regent paní Žerotínové, Nikodém Špalek, sám jeden z nejhorlivějších členův Jednoty a hospodář sboru bratrského, buď neuměl aneb nechtěl zabrániti činu, který mohl později na městu zle se vymstíti.

Proto také dolehl za necelých deset měsíců smrtelný strach na Třebíčany, když po bitvě bělohorské docházely zprávy o pochodu Bukvoje na Moravu, o drancování Čáslavě, Kutné Hory a Kolína a o tom, „jak velicí štrofové se činí všude po Čechách“.[2])

Měšťané přichraňovali si houfně zboží a statečky své na zámek v naději, že tam jako na sídle pána císaři věrného zůstanou ušetřeny před pleněním, pak je ale zase stěhovali do města zpět, když „oficír na zámku“, Vilém Kynast z Kynastu pojal šílenou myšlénku, opříti se armádě císařské brannou mocí s hrstkou mušketýrův a s několika zrezavělými starými bouchačkami na hradbách zámeckých,[3]) ač k tomu od panstva svého nijak zmocněn nebyl.

---

[1]) Pavel Skála ze Zhoře.

[2]) List měst. faráře M. Petrozelina k paní Kateřině, v zemském archivu.

[3]) List Kynastův k paní Kateřině, v zemském archivu.

Z největších úzkostí pomohl tehdy městu „generální pardón“ od Žerotína vlastními prosbami a přímluvou císařovny u Ferdinanda II. v den 9. prosince 1620 vymožený, neboť když armáda Bukvojova po krutém vytrestání Jihlavy dne 14. prosince dále na Moravu se hnula, přeběhl zhoubný příval kolem Třebíče bez valné škody, a do města vložena jenom silná „salva guardia“, která dle rozkazu císařova měla poddané lidi paní Žerotínové chrániti „před všelikým protivenstvím a těžkostmi“.[1])

Za málo dní po příchodu salvaguardie žaloval již M. Petrozelín,[2]) „že ti soldáti do vsí a dvorů vyskakují a dobytky berou,“ jakož i že od vojáků „službám božím také pod jednou překážky se dějí,“ a tím byl učiněn začátek neslýchaných útrap, jež město prožiti mělo. Od jara 1621 do konce září 1622 vkládáno sem neustále vojsko, které od sousedů stravováno, od obce pak fuáží opatřováno býti muselo, v r. 1623 přišla všeobecná neúroda, tak že se platilo za korec žita 26 kop, za pšenici 20, hrachu tolikéž 20 kop, a současně nastalo strašné znehodnocení mince, čímž měšťanstvo utrpělo nesmírné ztráty.

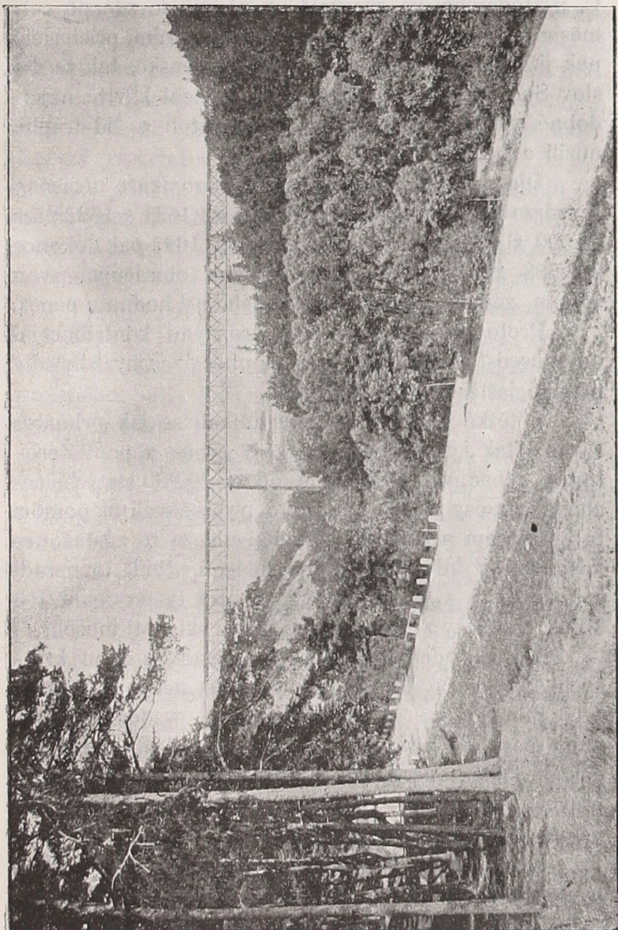
Téhož roku vpadl kníže sedmihradský Betlén Gábor na Moravu, sevřel částí svého lidu vojsko císařské v ležení u Hodonína, s jinou pak částí postupoval do vnitř země. Také Třebíčany vyzýval z Ivančic, arci jen po přátelsku a jako souvěrce, aby se mu poddali[3]) a strašil je pro případ neuposlechnutí Tatary a Turky ve svém vojsku. Ti ovšem nedostali se do Třebíče, za to ale začátkem prosince 1623 přitrhly sem dva regimenty biskupa slezského, „armádě J. M.

---

[1]) Originál listiny v měst. archivu.

[2]) Dopis k paní Kateřině v zemském archivu.

[3]) Listina v zem. archivu ze dne 17. listopadu 1622.



Partie z Libušina údolí.

*

C. u Hodonína na succurs“, k němuž se zde po celý měsíc na útraty města posilňovali a za nimi přicházely pak již jako povodeň nové oddíly vojenské, tak že dle slov Sucheniových „bylo jest tu soužení k víře nepodobné, když vojáci stále v zemi leželi a lid trápili, nuzili a bědovali“.

Dle výpočtů téhož městského kronikáře utraceno s vydržováním vojáků napřed v roce 1621 a 1622 přes 90.000 zl rénských, ve strašném roce 1623 pak dokonce 322.288 zl — tedy sumy zrovna omračující svou výškou, zejména se zřetelem na tehdejší hodnotu peněz. Proto vymačkáván také hroznými kontribucemi od sousedstva kde jaký groš, a obec i cechy zabředly přes to ještě do velikých dluhů.

V těžké nouzi a potřebě utíkali se jak primátor a rada, tak i starší těch kterých cechův k paní Žerotínové, obec vypůjčila sobě od ní 20.000 zlatých, cechové obnosy ovšem menší a vyprošovali si pomoci té „s pláčem a úzkostí“. Později ale za to zůstali nevděčnými a když měli dluhy spláceti, činili to neradi a dokonce i s výčitkami, „že peníze ty pro paní Její Milost žebrácky z almužen po halířích skládati museli“.[1])

To dosvědčuje nejlépe, že město za dobu krátkých čtyř let po Bílé Hoře vyměnilo někdejší rozkvět svůj pomalu za mošnu žebráckou, vzdor generálnímu pardonu císařovu, a vysvětluje též, kterak při nastalé bídě zanechávali měšťané již všech ohledů na právo a slušnost, — každý z nich chtěl pak zůstávati jenom vlastním svým bližním.

Roku 1622 vyšel první reformační patent, jímž vypovídáni bratrští a evangeličtí kazatelé ze země a roku 1625 následoval jej druhý, obrácený proti obyvatelstvu samému.

[1]) Dvorský, Listy K. z Valdštejna I. 273—274.

Farář u sv. Martina, jmenovaný dříve mistr Jakub Petrozelín prodal proto v r. 1625 svůj městský dům[1]) a chystal se na emigraci; nicméně udržela se zde pod ochranou Žerotínovou bohoslužba bratrská a evangelická ještě do začátku r. 1629, kdy vydán byl další císařský reskript reformační ke stavu panskému a rytířskému. Na to musili i manželé Žerotínovi odejíti do exilia, paní Kateřina odstoupila panství k užívání svému bratru Adamovi z Valdštejna a ve městě nastalo hromadné prodávání domů a chystání se ku vyjití ze země.

V únoru 1629 prodal Petrozelín druhý menší dům kůru literátskému,[2]) správce sboru bratrského Vavřinec Justýn dal zase dům svůj na Jejkově připsati na „J. M. urozeného pana Karla ze Žerotína,"[3]) když nebyl s to, aby jej prodal.

O velikonocích téhož roku konali oba kněží v kostelích u sv. Martina a ve sboře poslední bohoslužby a jak tradice vypravují, loučili se o třetím svátku velikonočním z rána uprostřed ponurého ceremoniálu s oběma chrámy, na místě pak, kde stojí nynější kaplička svatých Petra a Pavla dojemným kázáním i s Třebičany.

Na hořké cestě do vyhnanství, z něhož nebylo více návratu, sledovali je tenkráte pouze oni měšťané, kteří se nalézali v lepších poměrech hmotných a jimž se podařilo domy prodati, nicméně znamenal již odchod právě nejzámožnějších rodin pro město velikou ztrátu a nesmírné zhoršení situace pro ty, kteří zůstati museli.

V roce 1630 nastoupil v držení panství syn Adama z Valdštejna, Rudolf, tehdy již na říšského hraběte povýšený, a zároveň dosazen „po správci kacířské ne-

---

[1]) Folio 455/I Třeb. purkrechtu.

[2]) Folio 933/I Třeb. purkrechtu.

[3]) Folio 248b/II Třeb. purkrechtu.

pravosti vyhnaném z kostela sv. Martina"[1]) co první farář katolický Václav Bureš.

Hrabě Rudolf byl dosti snášenlivý ve věcech víry, když patrně při odevzdávání panství slíbili jak on sám, tak otec jeho paní Kateřině, že nebudou v tom směru přísně nastupovati na poddané, avšak obci i měšťanům začal škoditi ihned po stránce hmotné.

Z poručení jeho musel býti panství ponechán dům ve městě,[2]) z něhož majitel odešel do Uher na emigraci a zřízenci zámečtí prodávali tam pak sůl, vařili a vystavovali pivo, nedržíce se nijak stanoveného proto pořadí, tolikéž šenkovali vína a chtěla-li obec uhájiti svých regálů, musela se zavázati znovu ku placení dávek do panských důchodů napřed s 500, později s 1000 zl ročně.

K dovršení bídy dostavila se téhož roku 1630 strašná neúroda, tak že za korec žita platilo se až 15 říšských tolarů a lidé kopřivy, trávu, listové řasy, žaludy a řezanku na mouku mleli, chleba z toho si dělali a houfně hlady mřeli.[3])

Do roku 1632 nepokračovala emigrace z města přes příliš, neboť čekalo se stále na příznivý obrat věci evangelické, zvláště když Gustav Adolf vojska císařská a ligistická v říši úplně porazil a podjezdy armády saské až v okolí Jihlavy a Třebíče se objevovaly.[4]) Když ale smrt Gustava Adolfa zmařila všechny podobné naděje, nastalo ve druhé polovici let třicátých vlastní hromadné stěhování Třebíčanů do exilia. Nejvíce odcházeli měšťané z vnitřního města, Jejkova a

---

[1]) Rýpáček Třeb. far. kroniky 10.

[2]) Čís. 61/8 na Karl. náměstí fol. 478/I. Třeb. purkr.

[3]) Glossy na opisu Sucheniovy kroniky v zemském archivu.

[4]) Vlastivěda mor. 596

Nového města a většinou obraceli se na Slovensko, kdež se pak usazovali ve Skalici, Púchově, Modré, Čachticích a dále na sever v poříčí Váhu.

Vycházení neustávalo ani v začátku lét čtyřicátých a v ty časy má vystěhovalství Třebíčské stkvělou representaci jak na Slovensku, tak i v Lešně polském. Vavřinec Justýn působí co kazatel v Púchově,[1]) Petr Securius (Sekera) oblíbenec Komenského[2]) spravuje bratrskou obec Skalickou, bratr Petrův, Josef, jest v ten čas docentem na universitě Leydenské, synové Petrozelina Jan, Tomáš a Benjamin jsou kazateli na různých místech v Polště, Tomáš zejména superintendentem v Sandoměři,[3]) Jan Cyrillus, senior Jednoty,[4]) tchán Komenského a syn jeho Pavel[5]) v Lešně, Jan, syn Vavřince Justýna superintendentem v Dembnici polské,[6]) Pavel Hladík kazatelem v Čachticích, Jan Efraim, syn onoho Efraima, který byl jedním z překladatelů bible Kralické a řídil Třebíčskou synodu v r. 1596, jest knězem bratrským ve Skalici.

Jakkoliv stěhování bylo značné a město vylidňovalo, byl tu pořád ještě veliký počet věřících, když za hraběte Rudolfa nečiněn na nikoho přímý nátlak ve věcech víry. Modlitebna bratří zůstávala však zavřena a zvony na věži její němy; zápověď veřejného vyko-

---

[1]) Patera, korresp. Komenského 213.

[2]) » » » 148 pocházel z domu čís. 99/5 v Haskově ulici a byl synem tělesného lékaře a oblíbence paní Žerotínové, Wolfganga Sekery. Dvorský, korresp. pí. Kateřiny I. 71, pak folio 679/I Třeb. purkr.

[3]) Patera, korresp. Komenského 220.

[4]) Rodným jménem Špalek, pocházel z domu číslo 53/16 na Karl. náměstí; shora psaný zámecký hejtman Nikodém Špalek byl jeho bratr. fol. 403–405/I. Třeb. purkr.

[5]) Kvačala, korresp. Komensk. I. 219. 222. 246.

[6]) Regenvolscius, pag. 322. 404.

návání obřadů nekatolických byla prováděna tak přísně, že roku 1637 nedovoleno ani mrtvolu paní Kateřiny z Brna sem přivezenou slavnostně pohřbíti, tak že „tělo Její Milosti bez ceremonií a zvonění ve sklípku nad sborem“ a teprve pod večer smělo býti pohřbeno.

Za to scházeli se „věrní ve víře“ v malých kroužcích ke společným modlitbám po domech,[1]) novorozeňátka dávali křtíti od kazatelů, kteří občas potají do země přicházeli a k uzavírání sňatků podnikali cesty až do Skalice Uherské, jak o tom jsou po ruce zajímavé doklady v listinách cechu tkadlcovského. Při tom sluší ovšem i doznati, že chodili přemnozí takoví tajní nekatolíci i do kostela sv. Martinského, zpovídali se a zachovávali na oko veškeré obřady jako dokonalí konvertité.

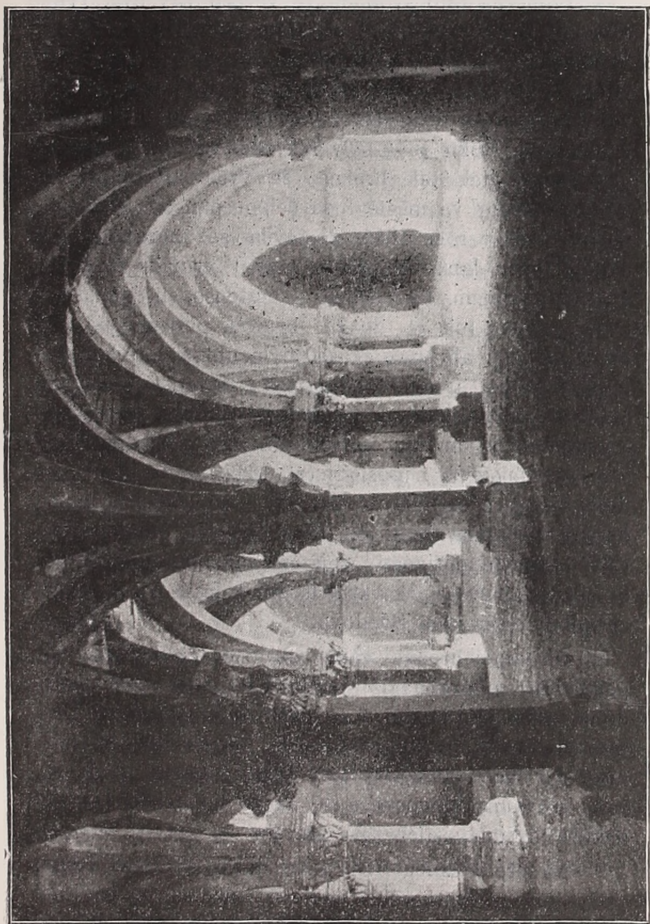
Po smrti hraběte Rudolfa r. 1640, když se panství ujala jeho vdova Zdislava, rozená ze Sezimova Oustí, paní nad míru dobrotivá a šlechetná,[2]) zachovávána tolerance do té míry, že i všeobecně známí a uznaní nekatolíci povoláváni do rady a na úřad primátorský, jako Pavel Kvasnička, někdejší důvěrník paní Žerotínové, shora vzpomenutý Wolfgang Securius, otec Skalického kazatele, Samuel Borovský, který později pro víru emigroval a jiní více, — ba že usadili se dokonce evangelíci pro víru z kraje Čáslavského sběhlí na zdejším panství.[3])

---

[1]) Wolný kirchliche Topografie svaz. VI. folio 139. Historik Jednoty bratrské, phil. dr. Josef T. Müller v Ebersdorfu soudí, že tajné bohoslužby bratrské potrvaly v Třebíči až do samého založení kapucínského kláštera.

[2]) Rod kronikáře měst. Bisaty uchránila na př. před úplnou záhubou, odpustila po smrti kupce Dominika Bisaty pozůstalým jeho dluh do panského důchodu: 1500 širokých tolarů, fol. 511|1 Třeb. purkrechtu.

[3]) Bílek, reformace katolická 253.



Hrobka pod chrámem sv. Prokopa v Třebíči.

Poměrná tato svoboda ve věcech víry byla Třebíčanům jedinou útěchou ve stále horších těžkostech. V roce 1643 obrátila se válka na Moravu a zřízen tu vojenský magacín; od té doby pak až do konce hrozné války hrnuly se těžké bědy válečné na město měrou vrchovatou. Roku 1644 byly rekvisice na obilí, mouku, furáži a dobytek tak hrozné, že vyčerpaly naprosto veškeré zásoby ve městě i na celém panství, a v kraji nastal hlad; v roce 1645 dostavila se morová rána a po bitvě u Jankova přešla hlavní armáda švédská s generalissimem Leonardem Torstensonem po dvakráte městem (od 11. do 21. března, podruhé od 12. do 25. října); aby pak zkáza byla úplná a dokonalá, musela Třebíč téměř po dva roky dávati měsíčně po 1200 zl — hotových peněz, množství obilí, piva, vína a materialií k šancům potřebných pro švédskou posádku v Jihlavě a naposledy r. 1647. vydržovati po dlouhé měsíce císařské regimenty „nejvyšších“ Šnajdera a Kapouna, kteří se tu k obležení Jihlavy sbírali a svou loupeživostí, zejména ale bořením domů k získání paliva při vartách snad ještě více škody způsobili nežli sami Švédové.

Na konci hrozné války zbylo v Třebíči dle výpočtů Sucheniových již jenom 845 duší, celé řady domů zůstávaly pusty, v nynější ulici Hasskově leželo mnoho domů ve zříceninách, na Martinském náměstí a v ulici Soukopově byly téměř veškeré domy se zemí srovnány a teprve o 40 až 50 let později se na některých rumovištích zase stavělo.

Na předměstích bylo ještě hůře, a přímo děsné znehodnocení veškerého majetku ukazují v ten čas pozemkové knihy: na zakoupený dům dává se závdavku třeba pod 10 zl — a splátky ujednávají se někdy i na 20 roků po stejně malých obnosech, ná-

pady a spravedlnosti na domech prodávají se za čtvrtý i pátý díl své skutečné výše.

Obec téměř vylidněná byla by potřebovala dlouhé řady let ku svému zotavení, avšak roku 1656. zavedena následkem žaloby od děkana v Polné, P. Burešovského ke dvoru císařskému podané na řádění prý 21 různých sekt v Třebíči[1]) bezohledná již a mocí vojenskou podporovaná protireformace, k níž vysláni čtyři missionáři z kolleje jesuitské v Jihlavě.[2])

První činnost protireformační trvala od roku 1657 a měla za následek nové veliké stěhování do Uher; když ale v únoru 1658 přestoupil duchovní vůdce a nejbystřejší hlava zbylého obyvatelstva, syndikus městský Jan Suchenius, nastalo přestupování hromadné, tak že roku 1661 čtvrtý kronikář Třebíčský Mikuláš Bisata již soudí, že „v městě tomto všecka obec jednoho náboženství, totiž sv. římské církve poslouchají“.

Avšak pravdou to pořád ještě nebylo, neboť o čtyry léta později, přijalo teprve katolictví 409 otců rodinných a celkem ke 2000 lidí ve městě i na panství třebíčském a ne dříve, pokud vrchnost nedala z vyššího poručení všechny nekatolické sousedy prostě pozavírati a nedržela je ve vězení tak dlouho, až slíbili „pod těžkým juramentem“, že budou živi co katolíci.[3])

Nicméně vraceli se zase mnozí k staré víře a reformace nemohla stále býti považována za úplnou. Aby toho konečně bylo dosaženo a také prý ku poděkování za to, že byl šťastně odvrácen nepřátelský vpád v r. 1673, kdy lehká jízda turecká až v nejbližším

[1]) Chlumecký, Regesten 90. 91.
[2]) Rypáček, Farní kroniky 11 12.
[3]) Vlastivěda mor. I. 689, též listiny cechu tkadlcovského.

okolí se ukázala, jakož i za odejití morové rány, která v roce 1680 ve městě a na panství přes 4500 lidí vyhubila, založil hrabě František Augustin z Valdštejna r. 1684 na místě někdejšího sboru bratrského klášter kapucínů; budovy sborové kaple s věží, špitál, škola a budovy obytné byly sbořeny, zvony dány do deposita na radnici a na získaném tím staveništi zbudován nynější kostel Proměnění Krista Pána s klášterní budovou, ovšem teprvé v průběhu 7 let či na samém téměř sklonku XVII. století, jehož historii tudíž založení kláštera jaksi uzavírá.

Farní kroniky, kniha pozemková a paměti různých cechů podávají nám při zakončení tohoto dalšího období z městských dějin obraz úplně rozdílný od toho, jaký poskytovalo město v posledních letech věku předešlého.

Škola bratrská zmizela, kůr literátský následkem zavádění instrumentální hudby při katolické bohoslužbě pomalu umírá, městská škola sklesla taktéž se své dřívější výše, správu její vedou na místě mistrů lidé nízké duševní úrovně, u nichž především znalost hudby se vyhledává a kteří učí katechismu v řeči české a již i německé, počtům, různým druhům písma a hlavně zase hudbě; praecipuus jejich béře od obce ročního platu 82 zl — a ničeho více; dva pomocníci jeho po 22 krejcařích týdně, peče se pro ně chléb v městském špitále a oba chodí po řadě na obědy k sousedům („apud omnes cives per ordinem habent prandium".[1])

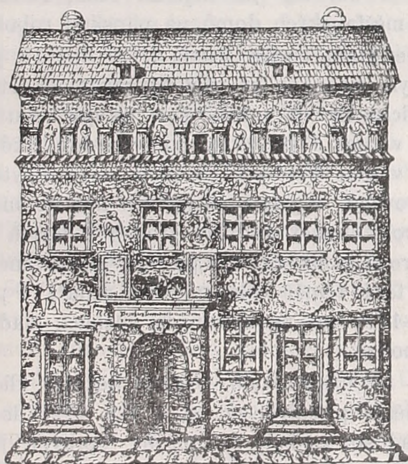
Důchodům městským uškodilo panství vystavováním vlastních piv po celém venkově, prodáváním soli na zámku a zavedením těžkých platů z várek.

Z řemesel utrpělo největších škod soukenictví, když právě mistři soukeničtí byli nejhorlivějšími vyznavači staré víry a houfně šli do emigrace; — ostatní

[1]) Farní kroniky.

živnosti neměly v městě hrozně ožebračeném také nijaké půdy; — největší část cechů zanikla za 30leté války docela.

A nejhorším zlem ze všeho bylo, že měšťané na domech ve vnitřním městě počali se vzdalovati řemesel, která přece jedině mohla nahraditi ztráty a získati zpět ztracený blahobyt; — sousedé z předních rodů dovedli býti nanejvýše hostinskými a řezníky, počali se ponejvíce věnovati orbě, a řemesla stěhovala se ze středu města ven do chudých domečků a chalup na předměstích k nenahraditelné škodě obyvatelstva.



Bývalý Černý dům v Třebíči.

První léta století XVIII. nemohla Třebíči nikterak pomoci k hospodářskému obrození a povznesení osvětovému. Držitelé panství počali sice v prvních letech nového věku prováděti dílo záslužné a veškerého uznání hodné, zřizovali totiž znovu nádhernou, v století XVI.

zpustošenou a naposledy dokonce již za sýpku užívanou basiliku zámeckou, avšak proti měšťanům zachovávali se s krutostí, jaká mnohdy v holé již zrovna karabáčnictví se převracela. Zejména za poručníkování hraběte Braidy na panství stupňován útisk do míry již naprosto nesnesitelné, tak že obec a cechové až u samého dvora císařského vedli stesky proti zapovídání várek bez ohledu na smluvené své doby a do panských důchodů placené odškodné, — na vnucování obilí, vlny, lnu, másel, sejrů a dobytka z panských dvorů za ceny libovolně určované, na zavírání osob radních do šatlavy zámecké, a konečně na nejtěžší zvůli, honění totiž čeledě z měšťanských domů na panskou robotu.

Majestátem císaře Josefa I. ze dne 15. prosince 1708[1]) byla zjednána ve věci náprava málo stačující a zatím přicházely na město jiné útrapy rázu elementárního: v roce 1709 zima do těch dob nikdy neslýchaná[2]), v roce 1711—1712 mor mezi dobytkem hovězím a ovčím, v jehož následcích nemělo město pro oba ty roky téměř žádných trhů,[3]) v letech 1713 až 1716 morová rána, při níž posléze jmenovaného roku vymřela také téměř celá městská rada[4]) a pak zase r. 1718—1719 po neobyčejných suchách hlad a všeobecná nouze.

Na to následovalo ovšem několik klidnějších, vývoji města příznivějších let a v r. 1727 dočkala se Třebíč radosti, že byly dokončeny opravné práce na basilice benediktinské, za to ale roku 1731 též svého nejvyššího ponížení a pokoření, neboť hraběti Františku Arnoštovi z Valdštejna nestačovalo již ani

---

[1]) Originál listiny v městském archivu.
[2]) Memorial cechu soukenického o valše.
[3]) Pamět cechu řeznického z r. 1714.
[4]) Pamět pátého kronikáře měst. Frant. Svobody.

dědičné poddanství měšťanův a počal je nazývati přímo nevolníky (Leybeygene); teprve na podané „nejpokornější prosby“ slíbil a k tomu ještě „z pouhé čisté milosti“, že pro svou osobu nebude již názvu takového užívati.

Značné újmy na svých důchodech dožilo se město v r. 1732 po zřízení cís. bankálního úřadu, jelikož tím pozbyla obec veškerých výhod z prodeje soli, a obchodnímu významu města uškodilo dále, když v r. 1739 byla stavěna císařská silnice z Vídně do Prahy od Mor. Budějovic směrem k Želetavě a Stonařovu. Tím odvrácen od Třebíče veliký provoz a bez prastarého návyku dalekého kraje na obilní trhy zdejší bylo by se tím město ledva se zotavující octnulo zase na mrtvém bodu svého vývoje.

Za tři roky na to uviděla Třebíč po přestávce téměř stoleté zase nepřítele ve svých zdech.

Ve válce o dědictví rakouské vtrhli Prušáci na Moravu koncem roku 1741, vzali Olomouc a 10. února 1742 dorazili sem Ziethenovi husaři pruští, jimž muselo město zaplatiti výpalné 12000 zl. — Židé pak zvláště 6000 zl. Vlastní armáda s králem Friedrichem následovala v den 12. února a ubytováno v městě 12000 mužů různých zbraní, ostatek rozložen do blízkých vesnic; král ubytoval se v hostinci „U černého orla“[1] a zdržel se tu po 8 dní, až dle plánu mezi koalicí smluveného přirazily k němu pomocné kontingenty saské a francouzské. Vojsko jeho sužovalo sice nemálo měšťany velikými rekvisicemi, avšak výstředností se nedopouštělo. Za to bylo zle na zámku, poněvadž hejtman František Štorch a všichni ostatní úředníci před blížící se armádou Friedrichovou prostě utekli, odvezše sebou co se na kvap odkliditi dalo.

[1]) 5. appendix Svobodův ke kronice Střelkově.

Proto také dali se tam Prušáci do drancování, „cokoliv v zámku dostihli, všechno čistě vyrabovali, vína ve sklepích co vypít nemohli, po zemi vytéct nechali“.[1])

Po odchodu armády pruské k Brnu přišli sem dne 24. února 1742 Sasové v síle 1500 mužů a zůstali tu 25 dní, načež taktéž odtud odtrhli, když se rozmohly mezi nimi nemoci a mnoho lidí jim tu pomřelo. Škody tímto vpádem nepřátelským způsobené byly odhadovány na 90.000 zl, za to však zůstalo město jak v první tak i v druhé válce slezské běd válečných ušetřeno, ač po bitvě Chotusické nastal koncem května nový strach před Ziethenovými husary, kteří prý až do blízkých vsí směrem k Jihlavě zajížděli.[2])

Roku 1746, kdy císařovna Marie Terezie jala se upravovati všeobecné výsady trhové na Moravě, vydáno pro obec spořádání trhových dnů, jaké až dosud jest v platnosti a r. 1749 obdržela Třebíč alespoň do jisté míry náhradu za ztracený hlavní provoz z Prahy do Vídně zřízením nové silnice zemské z Brna přes Náměšť do Jihlavy. Potom přejížděly zde poštovní vozy dvakráte za týden a teprve od té doby možno mluviti o pravidelném poštovním spojení města se světem.

Při nové organisaci soudní na Moravě zrušen od 1. ledna 1755 městský hrdelní soud Třebíčský a odňato městu i příšerné právo útrpné, onen krvavý stín středověku, který v zemích našich strašil až do 25 let před započetím osvíceného století XIX.

Nicméně byli zde ještě před samým zakončením roku 1754 a sice dne 18. října stínáni a kolem lámáni tři pro loupež odsouzení pastýři, a poslednímu

---

[1]) Appendix Svobodův.

[2]) Městský archiv, fasc. «Preuss. Invasion» 1742.

tomuto hrdelnímu soudu předsedali rychtář městský Ludvík Rilke, pak „syndicus juratus“ František Kerber.

V týž čas lze znamenati ve městě nový rozmach činnosti produktivní, když opravné snahy veliké císařovny nesly se především ku zvelebení průmyslu domácího a nejhorší útisk vrchnosti již nebyl možný. Za cechmistrů Ludvíka Hladíka a Ondřeje Hofmanna zřídil si cech r. 1756 společnou barevnu a činěny pokusy, aby se z vlny lepší jakosti, nežli jakou cech až do let 40tých z panských dvorů odebírati musel, opět vyráběti mohla sukna tak jemná a krásně barvená, jako za doby bratrské a aby s nimi získány byly zase trhy linecké. Pokus se sice nezdařil hlavně pro nedostatek kapitálu a nesvornosti v cechu, avšak rod Hladíkův, který již v XVI. století soukenictvím se zabýval, ujal se od té doby již rozhodně pouhého obchodu sukny, výrobou zaměstnával jenom menší mistry na svůj účet a zjednával zboží Třebíčskému značný odbyt na trzích v Prešpurku, později i na velkotrzích brněnských, když po prvním dělení Polska připadla k říši Halič a vývoz zboží textilního obracel se do této nově získané země.

Tenkráte povstaly též a sice v typu velkých rukodílen koželužny rodů Budišovských a Hasskův; velikými dodávkami pro vojsko za dob války sedmileté zjednán též ševcům a tkadlcům hojný výdělek, blahobyt počal se do města znenáhla zase vraceti.

Za to klesalo v ten čas naprosto pivovarnictví ve městě. Již ve shora vzpomenutém majestátu císaře Josefa I. bylo rozhodnuto, že právo mílové se přežilo a s duchem nové doby srovnati se nedá; povstávaly na všech okolních panstvích pivovary lépe vystrojené; velké daně na výrobu uvalované a užívání špatného materiálu způsobily, že piva domácí nebyla s to udr-

žeti soutěž a posmíváno se várečníkům, že sobě na vzájem s vypitím uvařených piv musejí vypomáhati. Proto zrušena v létech padesátých celá řada malinkých pivovarů sousedských a ustanoveno, že budou várečníci střídavě vařiti jenom v šesti lépe zařízených varnách. Později zrušeny z oněch šesti další čtyry a naposledy vařeno již jenom ve dvou a sice na domech číslo 23/44 a 24/43 na Karlově náměstí, až v r. 1778 střídavé vaření dekretem dvorské kanceláře vůbec bylo zapovězeno a várečníci v konfraternitu se sdružiti museli.

V létech 1765 — 1769 následovaly za sebou veliké neúrody, tak že lidé, dle svědectví kronikáře Svobody „všelikou trávu, kopřivy, lebedu, otruby, ba i kůry ze stromů pro zahnání hladu požívali“. Povstaly z toho pak nemoci a veliká umírání a také zde v Třebíči vyžádal si hladomor těžkých obětí, „neboť neminul ani jediný den, ve kterém by i deset a více funusů nebylo kromě těch, kteří sobě na funus pomoci nemohli a své děti, rodiče neb přátele bez zvonění, bez kněze a kantorů jen na krchov třebas v noci odnesli, tak že hrobaři s mnohými nádenníky nebyli v stavu dosti hrobů vykopati“.

Neúrody opětovaly se i v rocích 1771 a 1772, tak že prý se opět lidé živili otrubami, kořínky a mlýnským prachem a nastávaly znovu nakažlivé nemoci.[1])

Zlé ty příhody měly za následek veliké povstání selské r. 1775, které právě v okresech kolem Třebíče nabylo povážlivých rozměrů a vojenskou mocí musilo býti potlačeno.[2]) Také nemělo město za doby těch neúrod téměř pražádných trhů a přemnozí z mě-

[1]) Vlastivěda mor. I. 866.

[2]) Městský archiv, fasc. «Unterthanen».

šťanů na hlavním náměstí, kteří z hospod se živili, přišli tím na dokonalou mizinu.

Již na počátku vlády Marie Terezie počala němčina poznenáhlu vytlačovati vnitřní jazyk český u měst-



Chrám Páně sv. Martina v Třebíči.

ské rady, která od správní reformy za císaře Josefa I. zaujala místo starého zřízení dvou rad a jíž předsedal střídavě vždy po dobu čtyř neděl jeden z radních jako purkmistr. V létech sedmdesátých XVIII. věku

*

dělo se veškeré úřadování již výhradně jenom po německu a toliko do knih pozemkových děly se zápisy v řeči české. A také na škole městské, ač bylo to učiliště toliko triviální, vyučováno více nežli z polovice německy, tak že s dospívajícím stoletím ovládla němčina celý téměř život veřejný.

V roce 1781. zřízeny z rozkazu vlády při klášteře kapucínském fara a při zámeckém kostele lokalie; zároveň pak dvoutřídní školy na Jejkově i na Podklášteří a klášter kapucínský měl býti zrušen. Městská rada se o zrušení takové velmi horlivě starala a podávala za tím cílem dlouhé petice k vládě zemské, domnívajíc se patrně, že stavení zrušeného kláštera získá pro umístění svých škol. Když ale ke zrušení nedošlo, neostýchala se řeholníky stíhati i ošklivými denunciacemi[1]) a splatila tak řádu hrubým nevděkem za to, že členové jeho do obce nábožensky těžce rozervané přinesli před sto lety pokoj a mír, že lépe než všichni missionáři získali srdce lidu, zacelili rány stále se jitřící a naučili zapomenouti, co zapomenuto býti muselo, mělo-li emigrování, jakkoliv obdivuhodné a heroické, přece vždy jenom nešťastné přestati a jestliže město mělo býti zachováno před úplným vylidněním a poklesnutím.

To bylo roku 1785 a o dva roky později musela městská rada při opětné reformě správní ustoupiti již „sousedskému výboru“ a zvolenému z něho magistrátu. Poslední úřad purkmistra dle měsíční posloupnosti držel Tadyáš Vyškovský do konce září 1787, od 1. října 1787 nastoupili pak do magistrátu po dříve již vykonané volbě 18 členův „sousedského výboru“ zvolení z jeho středu údové: purkmistr Jan Hladík,

---

[1]) Listiny v městském archivu ve fasc. «Geistlichkeit» roku 1784—85.

syndikus Petr Bayer, radní František Schleichert, Jan Fundulus, Antonín Thomerl a Václav Vrabyč.

Magistrát vymýtil z úřadování již poslední stopy českého jazyka tím, že počal i v knihách pozemkových prováděti zápisy německé, jinak ale neukazoval na začátku činnosti své mnoho porozumění pro blaho obce i měšťanstva a naopak podnikal věci, které vycházely obci na nemalou škodu. S poddanými městskými v Ptáčově a Kracovicích, s nimiž město žilo vždy v dobrém poměru spíše sousedův nežli vrchnosti, začínal nechutné spory o robotu, z neprozíravosti chtěl rozprodati veškeré obecní domy mimo radnici a když mu v tom od krajského úřadu bylo zabráněno, chtěl zase vysušiti všechny obecní rybníky, což se mu pohříchu podařilo právě s nejdůležitějším „Vídeňským“ při silnici Znojemské. Nedbalostí svou též zavinil, že pro císařskou silnici mezi Brnem a Jihlavou zvolen směr přes Velkou Meziříč, tak že větší provoz již na dobro od Třebíče se odvrátil a průmyslu místnímu znovu velice bylo uškozeno.

Školství nevěnoval magistrát pozornost pražádnou, tak že město čítající ke 3000 duší mělo čtyry dle pohlaví smíšené třídy, kdežto Podklášteří s příslušnými obcemi asi 800—900 duší čítající mělo již třídy dvě.

Celkový úsudek o průběhu století XVIII. v historii místní musí tudíž opět nepříznivě vyzníti. Kromě obnovení kostela zámeckého nevykonalo se téměř ničeho pro zvelebení města aneb na okrasu jeho. V oboru práce duševní zůstala Třebíč téměř nehybnou; proti celé řadě proslavených synů svých z věku XVI. a XVII. může postaviti toliko jediného spisovatele theologického Evermonda Růžičku,[1]) za to nemá v celém století XVIII.

---

[1]) Pocházel z domu čís. 104/3 na Karl. náměstí, fol. 733/I. Třeb. purkr.

ani básníka ani výtvarného umělce,[1]) ani hudebníka vynikající tvůrčí síly, a pocházející z věku toho rodáci, přírodozpytec Jan Neumann i filolog Jan Pleskač náleží se svou činností již do století příštího.

Obyvatelstva zjištěno na konci r. 1799 v městě samém 3012 duší a nechybí se tedy, když úhrnný počet populace v Třebíči se Židovským městem a Podklášteřím okrouhle na 4500 duší se počítá. Během jednoho století znamená to vzrůst asi 50%. —

Věk XIX., jímž jest minulost města s přítomností ještě těsně spojena živoucí dosud generací a kterýž přivedl lidstvo k tak velikolepému industrialnímu i sociálnímu vývoji, že proto v žádném století předchozím není měřítka, byl pro město alespoň v prvních třech desítiletích rozhodně nešťastný, pohroma stíhala pohromu a obyvatelstvo upadalo zase do nové bídy.

Ve válce třetí koalice proti Napoleonovi I. přešel městem ve dny 19.—26. listopadu 1805 celý první sbor „velké armády“ s pomocnými kontigenty bavorským pod maršálem Bernadottem, po bitvě u Slavkova pak ležely zde od 9. do 29. prosince divise generalův Droueta a Dumoulina a teprve dne 13. ledna 1806 odešly poslední oddíly francouzské jízdy. Živením tisíců lidí a koní a především obrovskými rekvisicemi suken, obuví, košil, klobouků atd. vzešly městu vydaje na 300.000 zl ceněné a poněvadž stát nešťastnou válkou na pokraj záhuby uvedený za rekvisice

---

[1]) Jan Hojný, zrozený asi v r. 1680 v domě čís. 58/11 na Karl. nám. byl sice technicky velmi zručným malířem, náboženské obrazy jeho vlastní koncepce, z nichž mnoho ve starých rodinách třebíčských zůstalo zachováno, ukazují effektní kolorit a půvabnou něhu linií, avšak práce ty byly přece jenom řemeslnickými zakázkami a skutečným umělcem nelze jej nazvati.

nijaké náhrady dáti nemohl, byla celá ta veliká suma prostě ztracena.

Za čtyry roky následovala invase druhá, když po bitvě u Vagramu poražené vojsko rakouské zase na Moravu bylo vytlačeno. Jelikož však bezprostředně po bitvě u Znojma bylo uzavřeno příměří, nebylo vojsko francouzské vkládáno již do města, nýbrž tábořilo venku na polích od Boroviny směrem ke Starči a sice po plných 42 dní, neboť právě přes Třebíč šla demarkační čára, která dělila po dobu příměří obě armády. Předvoj francouzský sestával z oddílů sboru Massenova, z rakouského vojska byla zde pěchota hraničářská a ty hlídaly demarkační čáru, přes niž nesměly ani k jedné ani k druhé straně přecházeti ani potraviny a furáže, ani jakéhokoli druhu zboží. Tím byl zase obchod zrovna v nejpříhodnější dobu podzimní úplně ochromen a městu vznikla tak nová škoda více nežli 100.000 zl.

Potom vydán osudný patent z roku 1811 se svou strašnou devalvací peněz. V městě došlo k četným úpadkům o velikých sumách a mnoho kupců, soukeníků a koželuhů octnulo se na mizině.

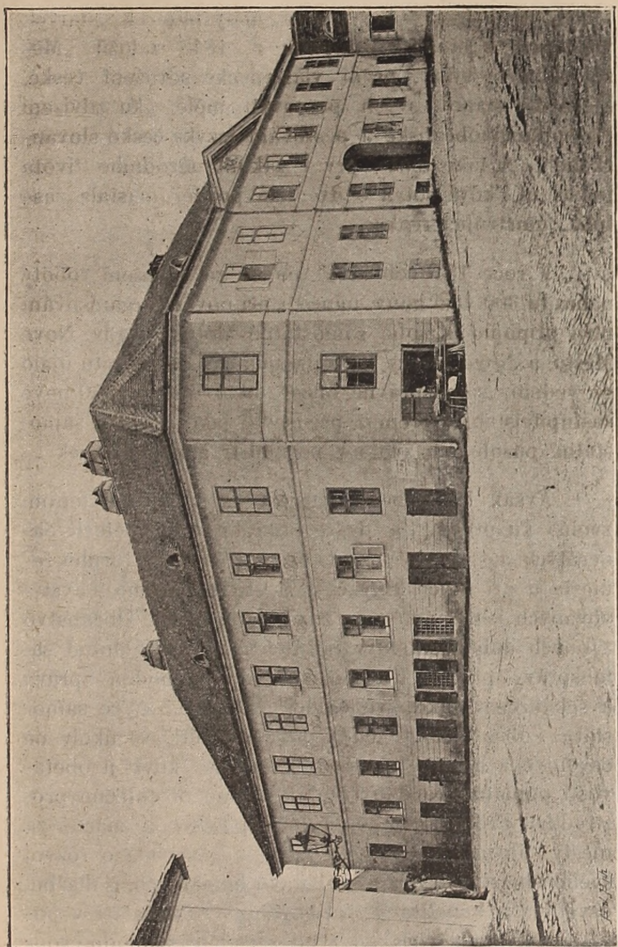
Jako by pak neštěstí vůbec konce míti nemělo, přišly v roce 1806 a 1817 veliké neúrody, po nich pád dobytka v roce 1819, tak že v městě po všechna ta léta téměř žádných trhů nebylo; dne 3. května 1821 zničil požár přes 100 domů v Židovské ulici a 50 na Podklášteří, 17. května 38 domů na Jejkově a dne 14. července 1822 zažilo město katastrofu tak děsnou, jako nikdy od dob svého vyvrácení za Matyáše Korvína a od běd války 30leté. Shořelo tenkráte 290 domů, radnice, obě fary, škola městská i Jejkovská, kostel sv. Martinský s věží a zvony, zůstalo bez

přístřeší 700 rodin a celková ztráta na majetku obnášela plný jeden milion zlatých víd. čísla.

Po takových zrovna zdrcujících ranách nebylo divu, že v letech 30tých nebylo praničeho podniknuto na zvelebení města ať v ohledu kulturním nebo hmotném; strašně ochuzené obyvatelstvo nemohlo si ani shořelou věž znovu zříditi, ba ani ztracené zvony úplně nahraditi, na domy požárem zničené dávali měšťané téměř napořád střechy šindelové a kde bylo třeba oprav jiných, prováděli je chatrně a s vrchovatým nevkusem, jakož i mezi jiným úplně znetvořili zevnějšek starobylé radnice.

Ještě dvacet let muselo pak uplynouti, nežli se hospodářská situace zlepšila, neboť v roce 1830 zpustošila město ohromná, do té doby nikdy nevídaná povodeň, a za cholerových epidemií v letech 1832 a 1836 nastala všeobecná stagnace v obchodech a řemeslech. Teprve na začátku druhé polovice let čtyrycátých počal se magistrát starati alespoň o odstranění nejhoršího duševního nedostatku, domáhaje se zřízení hlavní školy o 3 třídách a spojené s ní reálky o dvou ročnících. Avšak po novém neštěstí, požáru to ze dne 25. května 1847, při němž shořelo zase 116 stavení a vzešla škoda na 262.257 zl víd. čís. oceňovaná, usnula akce v tom směru zahájená na dobro a město vstoupilo do druhé polovice XIX. věku se třemi školami dvoutřídními při počtu málem již 6000 duší.

V bouřlivých letech 1848 a 1849 bylo zde ještě málo porozumění pro to, že nadchází nová éra občanské svobody a národního probuzení. Měšťané se sice horlivě súčastňovali služeb v národní gardě, ve kteréž se pilně němčilo, jinak nebylo tu ale v širokých vrstvách lidových pražádného uvědomění politického a pozdější vůdce národní strany dr. Jan Haněl, shro-



Budova bývalého c. k. nižšího gymnasia.

mažďoval kolem sebe teprve malý hlouček „starých vlastenců“ s nimiž v listopadu r. 1848 založil „Měšťanskou besedu“, první vlastenecké sdružení české, které dle stanov svých pracovati mělo „ku zdvižení pospolitosti občanské a pěstování jazyka česko-slovanského“. A také tento první zákmit národního života pohasnul, když sotva o dvě léta později nastala zase tuhá, umrtvující reakce.

V roce 1849 obdrželo město za vyvazení roboty náhradu 30000 zl konv. mince a při novém organisování obcí připojilo k sobě samostatné dotud osady Nové Město a Nové Dvory. Po odstupujícím magistrátu ujalo se vedení „samosprávné obce“ od 1. dubna 1850 nové zastupitelstvo, kterémuž předsedal jako první v samostatné působnosti zvolený purkmistr Martin Hassek.

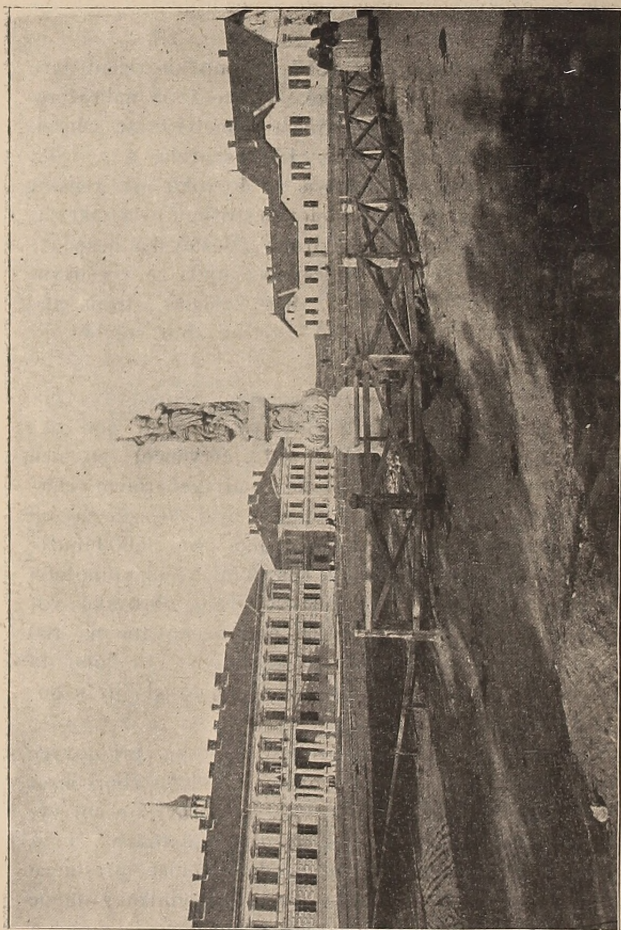
Avšak i v době samosprávy šlo město jenom zvolna ku předu na dráze pokroku, ač v létech padesátých a šedesátých prospívala zde všeho druhu řemesla a při trzích v ty časy neobyčejně silno navštěvovaných i obchodům se znamenitě dařilo. Občanstvo z oněch dob nechtělo v počátcích nezvyklé dotud samosprávy přicházeti k poznání, že svobodná správa a sebeurčení také svépomoci vyžaduje, a že samostatná obec jenom tehdy dovede plniti své úkoly na osvětové a hmotné povznesení města, když jí obětavostí poplatnictva dány budou k tomu dostatečné prostředky. Proto se také Třebíč opozďovala značně za městy jinými, která v týž čas již pečovala o rozvoj svého školství, o zřizování ústavů humanních, o dlažbu, osvětlení a kanalisaci, a nehybnou zůstávala i v počátku let šedesátých, když po zavedení svobodné soutěže, za volnosti stěhování a za poznenáhlého přeměňování starších rukodílen v moderní továrny po-

čala se již kvapem vyvinovati v pozoruhodné centrum průmyslové.

Nicméně došlo v r. 1857 alespoň ku zřízení čtyrtřídní hlavní školy chlapecké, v roce 1858 nahraženy na věži sv. Martinské — ovšem ponejvíce ze sbírek soukromých — zvony roku 1822 shořelé, a r. 1862 postavena i sama věž, která po 40 roků na velikou ohavu města škaredou šindelovou stříškou byla zakryta. V roce 1861 založena po druhé „Měšťanská beseda", která politické výchovy občanstva ujala se s velikým úpěchem, tak že již roku 1864 vyslala „strana národní" deset svých zástupců za třetí sbor volební do obecní representace.

Ve válce r. 1866 přešli městem napřed dva husarští a čtyři dragounští plukové rakouští pod generálem Edelsheimem, (11. a 12. července), po nich pak pruská armáda polabská pod generálem Hervartem z Bittenfeldu. V městě bylo ve dnech od 13. do 16. července 1866 ubytováno přes 35000 mužů, na 3000 koní, vezeno tudy 142 polních děl, množství mostních ekvipáží a armádu sledovalo obrovské vozotajstvo. Škoda invasí vzešlá byla oceňována na 200 až 220.000 zl r. č., avšak město právě v tu dobu do značného rozkvětu přicházející ztrátu sneslo již s poměrnou snadností.

V roce 1867 získalo voličstvo české při nových volbách obecních poprvé většinu ve dvou sborech, a český jazyk po tak dlouhá léta ze správy obecní vytlačený přišel zase ku své přirozené platnosti. Nové zastupitelstvo, z něhož po 140leté téměř přestávce vyšel zase český primator, rázný a podnikavý Ignác Přerovský, nemohlo sice vzdor nejúsilovnější práci a snaze zameziti, že trať severozápadní dráhy do vzdálenosti přes hodinu cesty od Třebíče byla položena,



Všeobecná veř. nemocnice cis. Františka Jos. I. v Třebíči.

čímž městu ve věcech veliké komunikace tolikráte již odstrčenému a poškozenému, stala se znovu křivda tenkráte rozhodně nejtěžší, za to však podařilo se vymoci v r. 1871 střední školu: české gymnasium, tehdy ovšem jenom nižší, a v tom byl úspěch, za jehož dosažení jest Třebíč povinna tehdejší representaci své po všechny časy skvělou a vděčnou pamětí.

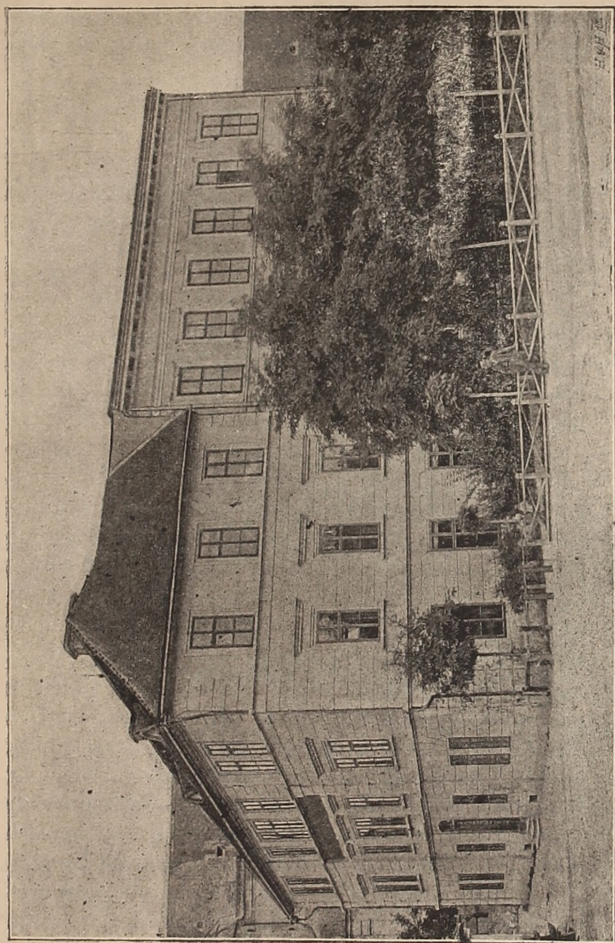
Poslední katastrofu, jakou město stále již mohutnící překonati mělo, byl požár ze dne 23. července 1873, při němž vzešly škody přesahující cifru 350.000 zl. — Avšak náhrady společností pojišťovacích, i velikolepé po celé říši ve prospěch pohořelých pořádané sbírky stačily na vyrovnání ztrát a město se pak ještě zvelebilo v ohledu výstavním, ovšem že ne v té míře, jak by se to dalo očekávati.

Persekucí německou na Moravě, za níž české obecní zastupitelstvo bylo rozpuštěno, utěšeně vzkvétající záložna občanská zničena, gymnasium poněmčeno pouhou ordonancí ministerskou, a školy české utrakvisovány, zadržen pak ještě jednou pokrok města v ohledu národním na devět let, avšak malá minorita německá nebyla s to udržeti své postavení při správě obce proti ohromné převaze voličstva českého, a po vítězných volbách z r. 1879 a 1882 stala se Třebíč bohda již pro vždy zase městem českým.

Zvolená tenkráte representace česká, z níž časem již přemnozí odešli, učinivše místo silám mladším a jařejším, dokonává letos sedmé období své činnosti a po uplynutí více nežli dvou desítiletí jest zajisté na snadě otázka, zdali po tu dobu stála na výši svého poslání a splnila-li čestnou povinnost před svým voličstvem i před českou veřejností, která vším právem spatřuje v Třebíči jednu z nejdůležitějších posicí na Moravě.

O tom chtějí se názory jaksi rozcházeti, a zrovna letos, když se Třebíč připravuje k velikému svátku a chce ukázati, co vykonala na poli osvětového snažení a vyspělosti hospodářské, byli „Třebíčáci“ kárání z nadbytečného sebevědomí a přílišné chlubivosti. Proto budiž zde ku doplnění historie věku XIX. prostě a bez poznámek zjištěno, že representace nynější v prvních letech své činnosti sorganisovala zpola poněmčené, při vzrůstajícím počtu žactva také již nepostačující školství, že připojila k němu později české školy měšťanské, že z poněmčeného gymnasia učinila vyšší ústav český, že založila školu obchodní, kteréžto učiliště má před sebou významný úkol, aby dalekému kraji zjednalo obchodní dorost a přispělo tak k hospodářskému obrození lidu našeho; — že zbudovala čtyry nové školní budovy a pátou budovu pro gymnasium, že zřídila městu nový vodovod a moderní jatku, že majetek obecní rozmnožila novými stavbami na značnou okrasu města, že ve velikém počtu ulic provedla kanalisaci a opatřila dlažbu, že na místě chudičkých blikadel petrolejových rozžehnula i po nejvzdálenějších částech města skvělé lampy elektrické, že opatřila průmyslu elektrický pohon a že konečně postavila a s dalekosáhlou munificencí vystrojila novou nemocnici, která jest již nyní chloubou Třebíče a může se postaviti do řady nejmodernějších ústavů v celé říši.

To snad znamená přece značný kus práce kulturní, humanitní a hospodářské vzhledem k níž netřeba se obávati soudu potomstva. Vždyť slavný historik francouzský praví ve svém díle, pojednávajícím o jedné z nejbolestnějších kapitol českých dějin, že generace živoucí splní již tím povinnost naproti příštím pokolením, když jim ničeho nepokazí. A zde v Třebíči nebylo v posledních dvou desítiletích XIX. věku asi ničeho



Dívčí obecná a měšťanská škola v Třebíči.

pokaženo — nýbrž připravována pilně a vytrvale lepší budoucnost těm, kteří po nás přijíti mají. Ti nechť pak jednou i spravedlivě soudí.

K topografii města.

Milým hostům svým můžeme předvésti jenom málo třebíčských památností, — zlé bouře, jaké se přehnaly nad městem, časté požáry a nerozum vrstevníků mnoho zničily a také moderní doba odklidila to málo, které ještě zbývalo.

Nejpřednější památkou stavební jest ovšem někdejší basilika kláštera benediktinského, „jedna z nejlépe provedených staveb slohu přechodního, vynikající zejména zvláštností od archeologů dosud nikde v Evropě nepozorovanou, neobyčejnou totiž konstrukcí báňovitých gotických kleneb nad kněžským kůrem a honosící se zvláště bohatou a nádherně vyvinutou ornamentikou románskou“.[1])

Ze tří lodí chrámových jest prostřední oddělena od postranních čtrnácti vysokými pilíři, na nichž spočívá gotická klenba křížová, opírající svá žebra na zvláštních, rozmanitě ozdobených nosičích. Nad lomenými oblouky otvírajícími se do lodí postranních jest zřízeno vždy po šesti úzkých oknech slohu románského, v pobočních lodích jsou opět okna do okrouhlých oblouků klenutá.

Se strany severní vede do chrámu portál provedený v přeskvostné ornamentice románské. Na prvním vysokém oblouku v chrámě oznamuje hrabě Jan z Vald-

---

[1]) Riegrův Slovník naučný II. 443.

štejna, že svatyni znovu zřídil: „honori Dei et B. V. Mariae ex profanatis ruderibus restituit 1730“.

V kryptě pod chrámem, jež stojí na 16 volných a 24 ze zdí vyčnívajících sloupech s hlavicemi překrásně pracovanými, jsou prý hroby zakladatelův kláštera, Přemyslovcův Oldřicha a Litolda. —



Obchodní škola dvoutřídní v Třebíči.

Ještě dlouho po obležení Korvínem měl klášter mohutnou věž, která dle názoru znalcův stávala nad severní částí nynější hlavní brány do zámeckého nádvoří; soudíc dle dosavad zachované base její byla nejméně tak vysoká jako věž při kostele sv. Martina a dodávala klášteru zejména se strany města rázu zajisté mnohem imposantnějšího, než jakého poskytují nynějšímu zámku dvě věže barokové při kostele sv.

Prokopa. V roce 1502 praví král Vladislav, že „byla jest za času obležení kláštera děly zbita a zkažena, týměř jako na pádu stojí, a že sbořic se, znamenitú by škodu na stavení kláštera učinila“. Proto povolil též Vilémovi z Pernštejna, aby ji „obořiti sám dal a kamením z ní zdi staré kolem kláštera opraviti kázal“.[1])

Vnitřní město bylo až do minulého století obehnáno hlubokými příkopy a hradbami. Na hradbách bylo 12 čtverhranných bašt, dvě kulaté a čtyry čtverhranné věže a do města vcházelo se třemi branami. Nejsilnější části opevnění byla veliká věž při kostele sv. Martina, která snad samojediná ze všech budov třebíčských přečkala zkázu města v dobách Korvínových. Chtěli prý ji Uhři dle slov kronikáře Střelky „podkopati a převrátiti, ale toho pro pevnost její dovésti nemohli“. Jest v ní goticky klenuté sklepení, které kdysi sloužilo za „komoru vší obce“. Až do požáru v roce 1822 nalézaly se v ní památné zvony, z nichž tři brzy po zkáze města za Korvína nově byly ulity.

V kostele sv. Martina, který v letech 1709—1720 namnoze byl obnoven a nemá nic významného po stránce architektonické, zůstaly jako jediné památky z dob předbělohorských mistrně kuté dvéře s erbem rodu Pernštejnského, pak cínová křtitelnice věnovaná kostelu urozeným vladykou Rafaelem Chroustenským z Malovar, který až do roku 1623 dům číslo 102/1 v Hasskově ulici držel a zemřel na emigraci v r. 1645 co švédský generál.[2])

Na věži hřbitovního kostela nacházejí se dva zvony z někdejšího sboru bratrského. Větší má letopočet 1558 a nápis: „Milugte sprawedlnost, kteřiž

[1]) Dvorský, Listinář Pernštejnský II. 10.
[2]) Vlastivěda mor. II. 246, fol. 697/I Třeb. purkrechtu.

soudjte zemi, smeissleite o Panu Bohu v dobrotie. Nebe a zemie pomine ale slovo Panie zustawa na wieki wiekuw amen".

Na menším jest letopočet 1581 a legenda: „Slyt gsem k Trzebickimu zboru, wssechniem duchum zlym na wzdoru".

V zahradě kláštera kupucínského jsou zazděny do terasy ku straně stodol náhrobní kameny Buriana Osovského z Doubravice † 1563, Elišky Bitovské z Lichtenburka, choti jeho, † 1567, Bohunky Žerotínské, první choti Smila Osovského z Doubravice, † 1588, Smila samého, † 1613. Šlechetné dobroditelce města paní Kateřině z Valdštejna nesměl v dobách protireformačních náhrobek již býti zřízen.

Až do velikého požáru v roce 1822 byly veškeré domy na náměstí Karlově vyzdobeny štíty mnohdy i nádherného provedení. Malebné a rázovité okrasy té bylo město zbaveno ukvapeným rozkazem krajského úřadu, když za několik dnů po ohni jeden štít takový se sřítil a několik lidí zabil. Bylo pak nařízeno všechny štíty bez rozdílu shoditi, čímž náměstí pro vždy ztratilo svůj starobylý ráz.

Mezi jednotlivými domy na témže náměstí zasluhují pozornosti číslo 10/57, ve kterém dle tradicí obýval Matyáš Korvín při dobývání kláštera a v němž bývali noclehem čeští králové na cestách mezi Vídní a Prahou, jak to hlásá kamenná deska v průjezdě s nápisem: „Tuto gest hospoda Czisarzuw Rzimskich a kralu Czeskich", dále číslo 13/54, kde prý před vyvrácením města bývala radnice; číslo 20/47 jakožto nejstarší prý budova celého města, bývalá hájovna za dob benediktinských, pak „Černý dům" číslo 22/45, jejž vystavěl v roce 1619 bohatý měšťan Jan Rábl[1])

[1]) Fol. 155/1 Třeb. purkr.

*

(nikoliv paní Kateřina z Valdštejna, jak se dosud soudilo) a jemuž až do let šedesátých XIX. století byly nádhernou ozdobou pěkná sgrafitta, představující několik římských císařů, různé allegorie a scenerie lovecké. To všechno bylo z nerozumu pokaženo a zbyl toliko nápis nad vraty: Poziehneg Hospodine tomuto Domu i wssechniem w niem przebywagyczym".

V roce 1901 byla objevena sgrafitta mnohem značnější ceny umělecké na domě číslo 64/5 na Karlovu náměstí, o jejichž restaurování se právě vyjednává, aby vandalství na Černém domě na prahu XX. století se neopětovalo. Památný jest konečně dům číslo 48/52 také na Karlovu náměstí předně proto, že až na scházející štít ukazuje neporušený typ starého měšťanského domu ze XVII. století, pak ale honosí se zvláštností jedinou svého druhu v celém městě: přes tři sta let zůstává v držení jedné a téže rodiny.





PLÁN MĚSTA TŘEBÍČE
A PŘILEHAJÍCÍCH OBCÍ
PODKLÁŠTEŘÍ A ŽIDOVSKÉHO MĚSTA
UPRAVIL AL. J. MERZÁN
NAKLADATEL JINDŘICH LORENZ knihkupec V TŘEBÍČI
1910.
VYSVĚTLENÍ
VIII. PODKLÁŠTEŘÍ
IX. ŽIDOVSKÉ MĚSTO
I. VNITŘNÍ MĚSTO II. STAŘEČKA III. JEJKOV IV. HORKA V. DOMKY VI. NOVÉ MĚSTO VII. NOVÉ DVORY
1. Městská radnice a hejtm.
2. Farní chrám sv. Martina
3. Kapuc. kostel s klášter.
4. Minit. kostel. nejsv. Troj.
5. C. k. č. vyš. gymnasium
6. Čes. šk. chl. měst. a obec.
7. Čes. šk. dív. měst. a obec.
8. Něm. škola chl. a dív.
9. Česká nouodvor. škola
10. C. k. pošt. tel. a telef. úř.
11. Městské museum
12. Městský chorobinec
13. Sokolovna
14. Budova soudní
15. Fara
16. Besed. dům a zálož.
17. Pivovar
18. Elektrárna
19. Nadační dům
20. Nádraží spol. st. dr.
21. Střelnice
22. Ustřední jatky
23. Zámec. chr. sv. Prokopa
24. Zámek hrab. z Waldšt.
25. Česká škola
26. Radnice
27. Umělý mlýn
28. Radnice
29. Synagoga
30. Nemocnice
31. Veřejná nemocnice
32. Čes. šk. obec. chl. a dív.
33. Projekt. budova soudní
34. Obchod. škola
35. Sirotčin. F. J.
36. Zimní hospod. škola
37. Židovská škola
38. Městská plovárna
39. Jonsoši sv. Cyr. a Meth.
40. Obelisk Fr. Palackého
41. Evangelický kostel
42. Hasičské skladiště
Hotely: a) Národní dům, b) u „Zlatého Růže", c) Oliva d) Habsburg.
Jihlavka
Karlovo náměstí
HRÁDEK
Podébradova třída
Brněnská ulice
Střelkova ulice
Nádražní ul.
TRŽIŠTĚ
HŘIŠTĚ
Hřbitov
Poděbradova třída
Nádražní
Sadová ulice
Krajíčkova stráň
LIBUŠINO ÚDOLÍ
U KOSTELÍČKA
Kostelíček sv. Jana
Silnice do Kožichovic
Silnice k Meziříčí
RADOSTÍN
Židovský hřbitov
Řeka Jihlavka